

KRONIKA

časopis za slovensko krajevno zgodovino

UDK	949.712(-2)(05)
UDC	

ISSN 0023-4923

KRONIKA

ČASOPIS ZA SLOVENSKO KRAJEVNO ZGODOVINO

XLII
1994

IZDAJA ZVEZA ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE
SEKCIJA ZA KRAJEVNO ZGODOVINO
L J U B L J A N A

Izdajateljski svet: dr. Tone Ferenc, dr. Ferdo Gestrin (predsednik), Metka Gombač, Nada Holynski, dr. Olga Janša-Zorn, dr. Jože Koropec, Janez Kos, Antoša Leskovec, dr. Božo Otorepec, Slavica Pavlič, Marija Semoder, dr. Mirko Stiplovšek, Prvenka Turk, dr. Maja Žvanut

Uredniški odbor: France Dobrovoljc, dr. Marjan Drnovšek, dr. Tone Ferenc, dr. Ferdo Gestrin, mag. Stane Granda (odgovorni urednik), dr. Olga Janša-Zorn, Janez Kopač, dr. Božo Otorepec, Peter Stres, Kristina Šamperl-Purg, dr. Zmago Šmitek, dr. Sergij Vilfan, dr. Peter Vodopivec, dr. Maja Žvanut, dr. Janez Cvirn (glavni urednik)

Prevodi: Katarina Kobilica

Lektoriranje: Anton Šepetavc

Bibliografska obdelava: Branko Goropevšek

Uredništvo in uprava: Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino, Aškerčeva 2, 61000 Ljubljana
(tel. 061/125 00 01)

Sofinansirata: Ministrstvo za znanost in tehnologijo Republike Slovenije in
Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije

Računalniški prelom: MEDIT d.o.o.

Tisk: MOBO INTERNATIONAL d.o.o.

Na naslovni strani: Podoba Ljubljane konec 18. stoletja na pomočniškem priporočilnem pismu iz leta 1820, Zgodovinski arhiv Ljubljana, Varia Magistratica VII, fasc.1

Na podlagi mnenja Ministrstva za znanost in tehnologijo RS številka 415-4/92 z dne 5. 3. 1992 gre za proizvod, od katerega se plačuje davek od prometa proizvodov v višini 5% po tarifni številki 3 Zakona o prometnem davku (Ur. list RS, št. 4/92).

KAZALO

<i>Aleš Gabrič: Zgodovina pisana v "starem duhu"</i>	1
History as Written in the Old Way	
<i>Sonja Anžič: Kako so v Ljubljani leta 1944 praznovali obletnico prve omembe Ljubljane?</i>	6
How the Anniversary of the First Mention of the Town of Ljubljana was Celebrated in Ljubljana in 1944?	
<i>Jože Suhadolnik: Stavbni razvoj v Ljubljani (1144-1885) in arhivsko gradivo Zgodovinskega arhiva Ljubljana.....</i>	11
Construction Development in Ljubljana (1144-1895) and Archive Materials from the Historical Archives of Ljubljana	
<i>Primož Kuret: Struktura in funkcija Filharmonične družbe v Ljubljani (Ob 200 - letnici Filharmonične družbe).....</i>	26
The Structure and Function of the Philharmonic Association in Ljubljana (On the Occasion of the 200th Anniversary of the Philharmonic Association)	
<i>Lovorka Čoralić: Prispevek k poznavanju delovanja slovenskih priseljencev v Benetkah od 15. do 18. stoletja.....</i>	31
Contribution Towards Our Knowledge of the Presence and Activities of Slovenian Immigrants in Venice from the 15th to the 18th Century	
<i>Žarko Lazarević: Kmečki dolgovi ob severni meji 1918-1945 (od Rateč do Hodoša).....</i>	41
The Debts of Farmers on the Northern Border 1918-1945 (From Rateče to Hodoš)	
<i>Eva Holz: Ceste - element gospodarskega razvoja v prvi polovici 19. stoletja?.....</i>	49
Roads - an Element of Economic Development in the First Half of the 19th Century?	
<i>Ivanka Zajc - Cizelj: Šoloobiskujoči otroci na celjskih osnovnih in nedeljskih šolah (1796-1916).....</i>	54
The Children Attending the Primary and Sunday Schools in Celje (1796-1916)	
<i>Jože Smej: Martjanska župnija v perspektivi 600 let.....</i>	61
The Parish Martjanci and Its 600 Years of History	
<i>Martin Šteiner: Akulturacija prekmurskih sezoncev</i>	72
Acculturation of the Prekmurje Seasonal Workers	
<i>V spomin Borisu Rozmanu 1955-1994 (Branko Šuštar)</i>	77

Judita Šega, Zdravstvene in higienske razmere v Ljubljani (1885-1910). Ljubljana, Zgodovinski arhiv Ljubljana, 1993 (Gradivo in razprave 12), 133 strani (<i>Bojan Balkovec</i>).....	79
Žarko Lazarevič, Kmečki dolgovi na Slovenskem. Socialno-ekonomski vidiki zadolženosti slovenskih kmetov 1848-1948. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče, Zbirka Forum, 1994, 171 strani (<i>Bojan Balkovec</i>).....	80
Jožef Košič, Življenje Slovencev med Muro in Rabo. Izbor del. Budimpešta, 1992, 190 strani (<i>Martin Šteiner</i>).....	81
Darja Mihelič, Hazard, Koper/Capodistria, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko/ Sociata storica del Litorale, Knjižnica Annales 3, 1993, 250 strani (<i>Bojan Balkovec</i>).....	82
Župnija Šentrupert. Zgodovinske osnove leta 1993, Šentrupert 1993, 130 strani (<i>Bogdan Kolar</i>).....	83
Matjaž Ambrožič, Zvonarstvo na Slovenskem, Ljubljana (AES. 15) 1993, 217 strani (<i>Bogdan Kolar</i>).....	83
Dragotine kapiteljske cerkve v Novem mestu. Razstava Dolenjskega muzeja od 23. 4. do 19. 9. 1993 (<i>Majda Pungerčar</i>).....	84
Kronika Rihemberka - Branika. Branik 1994, 405 strani (<i>Petra Svobljak</i>).....	86

Aleš Gabrič

ZGODOVINA, PISANA V "STAREM DUHU"

Pred šestdesetimi leti je izšla prva številka revije za krajevno zgodovino. Najprej je to bila Kronika mestne občine ljubljanske, kot je bilo zapisano v glavi 1. in 2. številke v letu 1934. Uvodnik novi reviji je "ob 15-letnici osvobodjenja, 1. decembra 1933", napisal ljubljanski župan dr. Dinko Puc. Poslanstvo nove revije je označil takole: "Objektivno in mirno bo prinašala vse o Ljubljani, kar je vredno, da ostane v spominu. Pisala bo zgodovino njenega prebivalstva, posameznih stanov, znamenitih oseb in važnih dogodkov; pripovedovala bo povest njene industrije, trgovine, obrti; beležila bo njeno kulturno stremljenje, umetniški razvoj; zemljepisci, geologi, starinoslovci bodo prinašali svoje študije o njej."¹

Že s 3. številko 1. letnika se je koncept novo-pečene revije spremenil. V uvodniku te številke je mariborski župan dr. Franjo Lipold zapisal, do so v Mariboru z veseljem sprejeli pobudo Ljubljane, da se Kronika mestne občine ljubljanske spremeni v Kroniko slovenskih mest. Po njegovem mnenju naj bi torej bila Kronika "zgodovina vsega našega nacionalnega stremjenja v veliki Jugoslaviji", v njej pa bi morali spregovoriti tudi o tistih slovenskih mejnikih, ki so ostala zunaj Kraljevine Jugoslavije, o Gorici, Trstu in Celovcu.²

Po Lipoldovem uvodniku so pozdravili preoblikovanje revije v Kroniko slovenskih mest še župani nekaterih drugih slovenskih mest.³

Kronika slovenskih mest je izhajala kot revija četrtletnica sedem let, vse do zasedbe Jugoslavije, ki so ji na kulturnem področju sledile prekinitev izhajanja številnih slovenskih revij. Zadnja številka Kronike slovenskih mest, tj. četrta številka VII. letnika, je izšla decembra 1940. Prva številka VIII. letnika, ki je že bila v pripravi, pa ni ugledala sveta. Od vsega začetka so revijo tiskali v Učiteljski tiskarni v Ljubljani. Ta je z letom 1937 prevzela poleg tiskarskih še založniške posle. Poleg znanstvenih razprav je Kronika ob-

javljala še kronološke preglede dogodkov v slovenskih mestih za obdobje od konca 1. svetovne vojne dalje.⁴

Dobro desetletje po izdaji prve številke Kronike so se razmere v Sloveniji močno spremenile. Po koncu vojne so zapihali drugačni politični in ideološki vetrovi. Nova oblast je povsem spremenila do tedaj uveljavljene poglede na revije. Strokovne revije, ki v letih 1941-45 niso izhajale, tudi neposredno po osvoboditvi niso nadaljevale z delom. Njihova usoda je bila odvisna od mnenja nove oblasti. Ta pa ni z naklonjenostjo ocenjevala zgolj strokovnih stremljenj številnih predvojnih uredništev in urednikov, temveč je v novem času zahtevala točno določeno ideološko naravnost, strokovni kriterij pa je bil po njihovem pojmovanju drugotnega pomena. Za uredništvo Kronike slovenskih mest pa ne bi mogli reči, da jim strokovni kriterij ni bil vodilo uredniške politike.

O usodi starih knjig in revij je odločalo ministrstvo za prosveto Slovenije, ki je julija 1945 začelo z akcijo izločanja ideološko in politično oporečnih del iz knjižnic in knjigarn. Delo je vodila posebna komisija za pregled knjižnic, ki je upoštevala zahtevo novih oblastnikov, da morajo v novi dobi tudi kulturo in kulturne ustanove vrednotiti s političnimi kriteriji. Ti pa so bili podrejeni komunistični ideologiji, marksizmu.⁵

Komisija, ki je sestavljala spiske prepovedanih del, je s prvim spiskom (27. julija 1945) poslala knjižnicam in knjigarnam še navodila, kako naj postopajo z izločenimi deli. Knjižnice so morale naštetih dela izločiti iz javne uporabe, jih hraniti ločeno od ostalega gradiva, dostopne pa so smele biti le za študijske potrebe.⁶ Za knjigarne niso bila predpisana tako natančna navodila in so bila možna različna pojmovanja direktiv ministrstva. Nadzor nad delom javnih knjižnic in s tem torej tudi nad izvajanjem čiš-

¹ Kronika mestne občine ljubljanske, I, št. 1, 1. 1. 1934, str. 1.

² Kronika slovenskih mest, I, št. 3, avgusta 1934, str. 161.

³ Ibidem, str. 162-163.

⁴ Glej: Anka Vidovič-Miklavčič: Bibliografsko kazalo Kronike slovenskih mest, Kronika, XXII, št. 3, 1974, str. 203-241.

⁵ Arhiv Republike Slovenije (dalje: ARS), Fond Ministrstva za prosveto LR Slovenije (dalje: MP LRS), dok. 3159-45.

⁶ RS, MP LRS, dok. 3159/2-45.

ocene dela teh ljudi. Drugi politični zadržek so bile negativne ocene komunističnega delovanja in komunistične ideologije, ki jih najdemo v kronoloških pregledih. V nasprotju s tem so v ocenah Učiteljske tiskarne seveda negativno ocenjene pozitivne ocene delovanja katoliških ustanov. Za povojno politično stvarnost so bile sporne še objave del tistih javnih delavcev, ki so maja 1945 pobegnili v tujino. Tovrstna poteza je posebej omenjena pri inž. Vladimirju Remcu, dr. Pavlu Pestotniku in kiparju Franu Goršetu.

Učiteljska tiskarna je, po svoje razumevajoč navodila ministrstva, predlagala prepoved prodaje treh zvezkov Kronike slovenskih mest, ki so jih še imeli na zalogi. To je veljalo za 3. številko letnika II (leto 1935), za 1. številko letnika III (leto 1936) in za vezani sedmi letnik (leto 1940).

Prva od omenjenih predlaganih prepovedi, torej tretja številka II. letnika, ki je izšla oktobra 1935, je imela tri "napake". Na str. 234-239 je objavila pregled zgodovinskega razvoja uršulinskih šol v Ljubljani, "ki zelo naglašajo uspešnost pouka v uršulinskih šolah". Za članek Janka Orožna Veliko Celje in nova občinska uprava (str. 241-243) je Železnikar zapisal, da "se ta uprava zelo hvali in se objavljata sliki župana Mihelčiča in podžupana Stermeckega, ki je bil pred kratkim obsojen na 10 let". Tretja politično vprašljiva zadeva v tem zvezku je bila objava več slik iz evharističnega kongresa I. 1935 v Ljubljani in objava slike bana dr. Marka Natlačena na str. 256 (v dokumentu Učiteljske tiskarne je napačno napisano "bana dr. Adlešiča", op.p.)

V prvi številki III. letnika je bil posebej moteč uvodni del, saj je Jakčevi sliki kraljice Marije sledil obširen članek Osnove sodobne zaščite otrok v Sloveniji (str. 1-18) z naštevanjem predvsem katoliških ustanov: Vincencijeve družbe, Vincencijeve ustanove, Marijanišča, Lichtenturnovega zavoda, Katoliškega društva gospa, Kongregacije šolskih sester sv. Frančiška v Mariboru, otroške bolnišnice, gluhonemnice, selezijancev itd. Ob tem so bile objavljene številne fotografije slovenskih cerkvenih dostojanstvenikov, sledilo pa je poročilo "o Jugoslovanski uniji za zaščito dece s sliko kraljice Marije, ki je tudi prevzela častno predsedstvo na kongresu te unije." V istem zvezku je bil v kroniki dogodkov (na 72. str.) na sporen način opisan spopad med komunisti in Orjunci 13. julija 1924 pred Magdičevo trgovino v Ljubljani, saj je bil večji del krivde pripisan komunistom.

V VII. letniku Kronike slovenskih mest so bile sporne objave številnih notic in fotografij članov kraljevske družine, škofa Rožmana, bana Natlačena, župana Adlešiča. Hudo moteč je bil tudi obširen članek o natečaju za postavitev spomenika kralja Aleksandra v Ljubljani z veliko fotografijo spomenika po odkritju (št. 3, str. 129-141). Železnikar je negativno ocenil še članek Franceta Steleta Ljubljana v letih 1935-1940 (št. 4, str. 215-222), saj so bile v njem izrečene številne pohvalne besede na račun delovanja mestne uprave z dr. Adlešičem na čelu. Prav tako je bil negativne ocene deležen še priložnostni članek ob smrti dr. Antona Korošca, v katerem je bil prvak pred vojno najmočnejše slovenske politične stranke označen kot "politični voditelj Slovencev" in kot "edini program Slovenije" (št. 4, str. 251-253).

Kritik so bili deležni še nekateri drugi zvezki Kronike slovenskih mest, le da je Učiteljska tiskarna ocenila, da gre za manjše "napake" in ni predlagala prepovedi nadaljnje prodaje posameznih zvezkov. Za drugo številko I. letnika je predlagala, da bi prelepili fotografije prof. Remca, "nacista" dr. Riharda Zupančiča, župana dr. Adlešiča. Druga možnost je bila "izločiti vso kroniko dogodkov in potem ni zadržka".

Za tretjo številko letnika III je Učiteljska tiskarna predlagala, da "se lahko prodaja, če se zlepi str. 196 in 197". Na sporni str. 196 sta bili namreč objavljeni dve fotografiji z obiska kralja Petra II. v Ljubljani in "na obeh slikah se dobro vidi tudi dr. Natlačen".

Poleg pripomb na račun posameznih podatkov in člankov iz Kronike v letih 1934-1941 nam ocene povedo še marsikaj drugega iz življenja tistih dni in iz preteklosti časopisa za slovensko krajevno zgodovino. Vodstvo Učiteljske tiskarne se je očitno pripravilo na najostrejši možni ideološki poseg na področju založništva in knjižničarstva. V oceni Kronike in ocenah ostalih priloženih del so predvideli najostrejšo možno posege komisije za pregled knjižnic slovenskega prosvetnega ministrstva. Učiteljske tiskarne nikakor ne moremo šteti za pobudnika izločanja knjig in revij iz javne uporabe. Pač pa njene pripombe po svoje pričajo, do kako različnih razumevanj navodil lahko pride na terenu, če so smernice preveč splošne in dopuščajo preveč samovoljne interpretacije.

V dopisu Učiteljske tiskarne najdemo tudi dokaz, da niso bili ravno pristaši močne cenzure in prepovedovanja tiskanih del. Ribičič in Zupan-

čič sta namreč po predlogu, da bi na podoben način kot Učiteljska tiskarna opravili pregled zalog še ostali založniki in knjigarnarji, v politično prefinjenem tonu pripisala: "S tem pa ne namestavamo predlagati, naj se ustanovi nekak cenzurni urad, hočemo le doseči, da bodo knjige in revije, za katere žrtvuje ljudstvo mnogo denarja, res primerne in kvalitetne."¹²

Dejstvo, da je bilo ocenjenih le nekaj številčk Kronike, nam posredno pove, da ocenjevalec v ostalih ni našel spornih navedb ali pa da Kronika ni ležala dolga leta na zalogi in je bila razprodana hitreje, kot so danes nekatere naše revije. Prva možnost se mi zdi manj verjetna, saj bi omenjene politične zadržke zlahka našli tudi v ostalih številčkah Kronike slovenskih mest. Natančnejši odgovor na to dilemo bi lahko razrešil seznam razpoložljivih knjig, ki ga je v poročilu, poslanem novembra 1945 v Beograd, omenilo ministrstvo za prosveto slovenske vlade.¹³ A spiska v Arhivu Republike Slovenije na žalost nisem našel.

Tudi vprašanje Učiteljske tiskarne, če veljajo za zgodovinska dela enaka načela kot za propagandna dela ali tendenčno beletrijo, nas opozarja, da se je vodstvo tiskarne zavedalo, da obstaja razlika med omembo ene in iste osebe v propagandne namene ali v znanstvenem članku; tega se takrat (tako kot danes) politiki niso zavedali.

Ministrstvo za prosveto Slovenije na dopis Učiteljske tiskarne, kot kaže, ni odgovorilo.¹⁴ Dopis in vprašanja Učiteljske tiskarne so iz začetka leta 1946, ko so bili najbolj burni meseci prevzema oblasti že mimo in se je pričel pritisk na založniške hiše manjšati. Nova oblast je že prevzela nadzor nad večjim delom tiskarn in založniških hiš. Pri vprašanju čiščenja ideološko nezaželene literature oblast le ni delovala po najbolj črnogledem scenariju, na katerega so bili pripravljeni v Učiteljski (in verjetno še v kateri) tiskarni.

Kot smo lahko videli, je bilo največ spornih točk v obravnavah zgodovinskih dogodkov povezanih z osebami, ki so bile v letih 1941-45 politični nasprotniki povojnih oblastnikov. S povezovanjem političnih in kulturnih vprašanj, ki so ga zagovarjali ideologi povojne oblasti, je morala

političnemu porazu slediti še kulturna anatema. Morda lahko tudi v tem iščemo razlog, zakaj je začela naslednica Kronike slovenskih mest, današnja Kronika, izhajati šele osmo leto po koncu 2. svetovne vojne. Uredniška politika obravnavanja drobnih vprašanj iz življenja naših prednikov, razvoja posameznih slovenskih mest in trgov, slovenskega gospodarstva in njenega vpliva na vsakdanjik Slovencev, pač niso bila vprašanja, ki bi zanimala oblastnike, saj so le-ti podpirali predvsem raziskovanje velikih političnih preobratov iz naše preteklosti in polpreteklosti, predvsem seveda zgodovino ene od bojujočih se strani v vojnih letih 1941-45.

Zgodovinopisje je bilo le eno od zvrsti znatnosti, ki je prva povojna leta zaman čakalo na dovoljenje oblasti za izdajanje lastnih glasil. Prva številka Zgodovinskega časopisa je izšla šele junija 1948 (toda z letnico 1947); Kronika šele pet let kasneje. Če pogledamo na historiografiji sorodna znanstvena področja je pravzaprav bera še slabša. Zbornik za umetnostno zgodovino je po prvi številki v letu 1951 že naslednje leto zamrl. Glasilo za arheologijo, zgodovino umetnosti in muzeologijo Argo je dočakal svojo prvo številko šele v letu 1962. Našteli bi lahko še več sorodnih primerov.

Za vse te revije velja, da je bilo njihovo izdajanje odvisno od volje političnih oblasti. Za njo pa se je slovenska zgodovina začela z letom 1941, vse dogajanje pred tem pa je bil le kratek uvod v dogodke naslednjih let. Glavni slovenski partijski ideolog Boris Zihelr je v predavanju slovenskim zgodovinarjem ukvarjanje z bolj oddaljeno preteklostjo pri predvojnem zgodovinopisju ocenil za "beg od preklete aktualnosti", za tem pa naj bi se po njegovem mnenju skrivala "zavestna težnja reakcionarnih vladajočih plasti odvrniti pogled od življenjskih vprašanj sodobnosti; s pomočjo zgodovinske vede žele utemeljiti načelno neizpremenljivost obstoječega družbenega sistema". V imenu partijnosti se je Zihelr zavzel za spremembe v obravnavanju daljnje in bližnje preteklosti, ki naj bi temeljile na marksistični ideologiji, kar naj bi bilo po njegovem prepričanju "v prid znanosti sami".¹⁵

Še dobro, da slovenski zgodovinarji niso v večji meri prislunili nasvetom političnih ideologov in so se bolj kot z ideološkimi ukvarjali s strokovnimi vprašanji. Zgodovinsko društvo Slovenije (takrat smo pač še imeli pravo društvo, ne

¹² ARS, MP LRS, šk.6, Dopis Učiteljske tiskarne, d.d. v Ljubljani, 21. 1. 1946.

¹³ ARS, Fond Zveze kulturnih organizacij Slovenije, fasc. 1, Dopis Ministrstva za prosveto NVS, 21. 11. 1945.

¹⁴ Glej: ARS, MP LRS, Index 1946.

¹⁵ Novi svct, VI, 1951, št. 6, str. 481-495.

pa zveze, ki niti ni registrirana kot društvo!) se je že več let ukvarjalo s pripravami na izdajo svoje druge revije, ki bi bila, za razliko od Zgodovinskega časopisa, namenjena širšemu krogu bralcev. Društvo je novembra 1952 ustanovilo sekcijo za lokalno zgodovino. Njena glavna naloga je bila izvedba zaključnih priprav za ponovno izdajanje Kronike. Kot časopis za slovensko krajevno zgodovino je prva številka nove vrste izšla junija 1953.¹⁶

V uvodniku sta uprava in uredništvo Kronike zapisala, da se naslanja na tradicijo predvojne revije z enakim imenom: "Kar je bilo zdravega v zamisli tega časopisa, zlasti njegova ideja o popularizaciji slovenske zgodovine, bo Kronika skušala obdržati in razviti v novem, naprednem duhu, upošteva pridobitve slovenskega ljudstva v zadnjem desetletju."¹⁷

Da bi zadostilo formalnim zahtevam partijskih ideologov, je uredništvo naštel še nekaj izrazov iz političnega besednjaka komunističnih veljakov. Kako različen je bil dejanski pogled oblastnikov in zgodovinarjev na strokovno revijo, pa nam pove že primerjava ocen prve številke objune Kronike.

V partijskem glasilu Ljudska pravica-Borba je Ivan Kreft približno dve tretjini poročila namenil članku Janka Jarca Bela Krajina v upor in s tem skušal pozornost bralcev in zgodovinarjev usmeriti predvsem na problem najnovejše zgodovine. Po oceni tega članka se je zdelo Kreftu smiselno, da "sedaj registriram še ostale prispevke."¹⁸ V nasprotju s takšnim ocenjevanjem je Sergij Vilfan v kratkem poročilu o prvih dveh številkah Kronike enakovredno navedel vse prispevke in področja zgodovinskega raziskovanja, ne da bi se kateremu posvetil bolj kot drugim.¹⁹

V naslednjih letih se je nova vrsta Kronike precej oprla na izročilo svoje predhodnice in objavljala članke iz različnih obdobj in področij slovenske preteklosti. Kritike na račun slovenskega zgodovinopisja s strani oblastnikov²⁰ so dokazovale, da slovensko zgodovinopisje le ni povsem zaplulo v valove novih ideoloških tokov.

¹⁶ Sergij Vilfan: Kako je nastal časopis za slovensko krajevno zgodovino "Kronika", Kronika, XXI, 1973, št. 1, str. 41-42. Vasilij Melik: Tajniško poročilo za leto 1952/53, Zgodovinski časopis, VIII, 1954, str. 209-211.

¹⁷ Kronika, I, 1953, št. 1, str. 2.

¹⁸ Ljudska pravica-Borba, XVIII, št. 185, 22. 7. 1953, str. 8.

¹⁹ Slovenski poročevalec, XIV, št. 289, 8. 12. 1953, str. 5.

²⁰ Glej npr. elaborat Ideološke komisije CK ZKS iz leta 1959 Problemi za diskusijo o delu z inteligenco, ARS, Fond CK ZKS III, šk. 77.

Sonja Anžič

KAKO SO V LJUBLJANI LETA 1944 PRAZNOVALI OBLETNICO PRVE OMEMBE LJUBLJANE?

Letos mineva 850 let, odkar se je (po do sedaj zbranih podatkih) prvič v pisnih virih omenilo ime Ljubljana (v obliki Laibach, dve leti kasneje, leta 1146, pa v obliki Luwigana)¹. Napoved letošnjega praznovanja obletnice te prve omembe pa je sprožila nekaj vročih polemik, v katerih se je postavljalo tudi vprašanje o smiselnosti praznovanja omenjene obletnice. Po mnenju nekaterih je namreč Ljubljana obstajala že pred prvo omembo, mesto je postala približno 100 let kasneje, prva omemba pa je zapisana v nemškem jeziku. Povrhu vsega naj bi leta 1944 nemški okupator skupaj s slovenskimi kolaboracionisti praznoval 800-letnico Ljubljane kot nemškega mesta.²

Namen mojega prispevka je, s pomočjo arhivskih virov prikazati dogajanja v zvezi z jubilejem okrogle obletnice prve omembe leta 1944.

Priprave na jubilej

Priprave na počastitev 800. obletnice Ljubljane segajo v leto 1939, ko so sklenili, da se prične z načrtnim delom za izdajo monografije mesta Ljubljane.³ Vsi načrti, dogovori in poročila o že izvedenih delih glede monografije, so bili od leta 1939 pa do leta 1944 redna točka dnevnega reda sej kulturnega odbora.⁴ Že na seji

dne 3. julija 1939 je inšpektor Wesper opozoril, da bi bilo izvršitev zamisli o izdaji monografije potrebno pospešiti. Zato je kulturni odbor sklenil, da bo vzpostavil stik s prof. dr. Žontarjem in ga povprašal, če je voljan prevzeti organizacijo za izdajo monografije.⁵ Tako je bil že v proračunskem letu 1939/40 namenjen določen znesek denarja (20.000 din), ki naj bi se porabil za pripravljala dela v zvezi z izdajo monografije.

Izvajanje planov, ki so bili izdelani za izdajo monografije, pa je začela vse bolj ovirati druga svetovna vojna. Le-ta sicer takrat še ni zajela naših krajev, toda prva dela, potrebna za izdajo monografije, naj bi raziskovalce vodila v tuje arhive v Gradec, München, Dunaj in Italijo.⁶ Na seji kulturnega odbora 25. januarja 1940 so izvolili ožji uredniški odbor v sestavi: univ. prof. Kos, Melik, Stele, Zwitter, dr. Mal in dr. Ložar, ki naj bi izdelal program za izdajo monografije in določil, komu naj bi se poverilo sestavljanje in pisanje posameznih razdobij, kdo bo splošno nadziral in dajal smernice za sestavo monografije.⁷ Iz zapisnika naslednje seje izvemo, da se je uredniški odbor odločil, da se izda monografija mesta Ljubljane v petih zvezkih, prvi zvezek pa naj bi obsegal splošno geografski opis ter prazgodovinski in rimski del ljubljanske zgodovine. Glavno uredništvo celotnega dela je prevzel dr. Stele⁸, pisanje prvega dela monografije pa so poverili dr. Ložarju. Glede kredita, ki je bil v letu 1940 namenjen za monografijo, so na seji 7. marca 1940 sklenili naslednje: 8.000 din naj bi se porabilo za predela, ki bi jih izvršil dr. Ložar, 10.000 din pa za načrte cerkva (ugotovljeno je bilo namreč, da razen nunske cerkve do takrat nobena izmed ljubljanskih cerkva ni imela načrta) in nakup nujno potrebne znanstvene literature. Vendar zaradi neugodnih vremenskih

¹ O prvih omembah Ljubljane je pisal dr. Milko Kos v članku: K 800 letnici prve omembe Ljubljane v zgodovini, Glasnik muzejskega društva za Slovenijo, letnik XXV-XXVI, str. 85-87.

² Te polemike so se zvrstile v člankih časopisa Delo in Slovenskih novic v prvi polovici letošnjega leta (Delo, 18. febr.; Slov. novice, 18. febr.; Delo, 25. febr., Delo, književni listi, 17. marec, Delo, književni listi, 7. april,...).

³ Zgodovinski arhiv Ljubljana (v nadaljevanju ZAL), LJU-488, Mesto Ljubljana, rokopisne knjige, Cod. VIII/1.

⁴ Mestni kulturni oddelek je bil samostojen oddelek mestnega poglavarstva v Ljubljani. V njegov delokrog so spadali vsi posli, ki so obravnavali kulturna vprašanja, ki so se tikale Ljubljane in njene okolice, razen šolstva. Kulturni odbor mestnega sveta pa je bil posvetovalni organ predsednika mestne občine v kulturnih vprašanjih. ZAL, LJU-488, Mesto Ljubljana, rokopisne

knjige, Cod. VIII/1, pravilnik kulturnega odbora iz leta 1936.

⁵ ZAL, LJU-488, Mesto Ljubljana, rokopisne knjige, Cod. VIII/1.

⁶ Prav tam.

⁷ ZAL, LJU-488, Mesto Ljubljana, rokopisne knjige, Cod. VIII/2.

⁸ Prav tam.

razmer dr. Ložar načrtovanih preddel ni mogel pravočasno izvršiti in na naslednji seji 27. maja so sklenili, da se denar, ki je bil namenjen za preddela, porabi za nabavo posnetkov arheoloških predmetov.

Priprave za izdajo monografije pa so vseeno tekle dalje, saj je dr. Stele 12. septembra 1940 na seji kulturnega odbora poročal, da se je znesek v proračunu za leto 1939/40, namenjen monografiji, porabil za izdelavo talnih načrtov ljubljanskih cerkva, za nakup potrebne znanstvene literature in za nakup 300 fotografij raznih muzejskih predmetov, ki naj bi bili objavljeni v knjigi. Ob koncu leta je tudi poročal, da so že naredili tlorise vseh ljubljanskih cerkva in predlagal, da se za naslednje proračunsko leto 1940/41 zopet določi kredit.⁹

Iz pojasnil k proračunu za leto 1943 z dne 25. avgusta 1942 pa izvemo, da je pripravljala dela za izdajo monografije o Ljubljani za dalj časa prekinila vojna. Tako uredniški odbor ni porabil sicer odobrenega kredita za leto 1942, za leto 1943 pa postavka za izdajo monografije ni bila več predvidena¹⁰.

18. februarja 1943 je župan mesta Ljubljane L. Rupnik poslal prof. dr. Francetu Steletu dopis s prošnjo, naj odbor nadaljuje z delom v zvezi z monografijo Ljubljane "po načrtu". Zato je prof. dr. Stele 12. aprila 1943 sklical sejo odbora za izdajo monografije¹¹. 28. aprila 1943 pa je šef kulturnega oddelka dr. Pretnar v odgovor na županov dopis podal uradno poročilo glede del v zvezi z monografijo. Temu poročilu je priložil tudi zapisnik seje odbora za monografijo z dne 12. aprila 1943¹². V poročilu je navedel, da se odbor sooča s številnimi težavami: sodelavci monografije ne morejo delati v tujini (Nemčiji, Italiji) in tudi v domačih arhivih je delo otežkočeno, ker je mnogo arhivov shranjenih v skladiščih; onemogočena so dela na terenu, ni mogoče fotografirati, v proračunu pa ni več predvidenega kredita za monografijo. Hkrati je ugotovil, da se aktualnost izdaje monografije ni zmanjšala, ampak le še povečala, saj bo v letih 1944 in 1946 minilo 800 let od prve omembe Ljubljane v pisanih virih.

Na omenjeni seji odbora so prisotni ugotovili, da monografije do obletnice ne bo mogoče dokončati. Zaradi tega je odbor za izdajo monografije sklenil, da županu pošlje nekaj drugih predlogov:

1. v proračunu za leto 1944 naj bi se zopet predvidel primeren kredit za raziskovalna, geometrska, risarska in fotografska preddela;
2. dr. R. Ložarju naj bi se dodelila za raziskovanje terena, merjenje in risanje, kolikor je to za njegovo delo potrebno, mestni geometer in mestni arhitekt;
3. kot jubilejna publikacija za leti 1944 in 1946 naj bi se izdalo delo Ljubljana v sliki. Uredil naj bi ga in primeren uvod napisal Fr. Stele;
4. če bi se akademija odločila za tisk dr. Ložarjevega Kataloga barjanskih starin, se priporoča, da bi to važno izdajo mestna občina primerno podprla;
5. omogoči naj se tudi natis Fabjančičevega dela Vrsta ljubljanskih sodnikov in županov, ker predstavlja prav to delo enega največjih dezerat ljubljanske zgodovine.

Na drugi strani poročila je lastnoročno napisan odgovor župana Rupnika z dne 8. maja 1943, da se s predlogi pod točkami 1, 3 in 5 strinja (s tem, da se pravočasno predloži proračun stroškov), predlogi pod točkami 2 in 4 pa se morajo zaenkrat odložiti. Spodaj potem vidimo še pripis Fr. Steleta z dne 4. 6. 1943: vzel na znanje. To je bil zadnji dokument, ki mi ga je uspelo najti v zvezi z monografijo Ljubljane, ki bi jo izdali ob okrogli obletnici prve omembe.

Med arhivskim gradivom pa se v zvezi z obletnico prve omembe Ljubljane ne nahajajo samo spisi v zvezi z monografijo, temveč tudi drugi. Tako na primer med spisi mestnega kulturnega oddelka najdemo tudi kopije dopisov gospe M. Šarc, ki je odboru predlagala, naj se v času od 7. 12. 1944 do 7. 1. 1945 izvede dobrodelno-božična narodna razstava in prodaja narodnega blaga s priključeno jubilejno razstavo 800 let mesta Ljubljane¹³. Po mnenju predlagateljice bi z razstavo (postavljena naj bi bila v veži stopnišča in glavni dvorani magistrata) dosegli uveljavljanje narodnega blaga v dobrodelne namene, razstava pa bi spravila izdelavo in prodajo narodnega blaga (pod oblastveno kontrolo) na gospodarsko-dobrodelne tirnice; hkrati bi

⁹ Prav tam.

¹⁰ ZAL, LJU-499, Mesto Ljubljana, kulturni oddelk, a.c. 25.

¹¹ ZAL, LJU-499, Mesto Ljubljana, kulturni oddelk, a.c. 79.

¹² Prav tam.

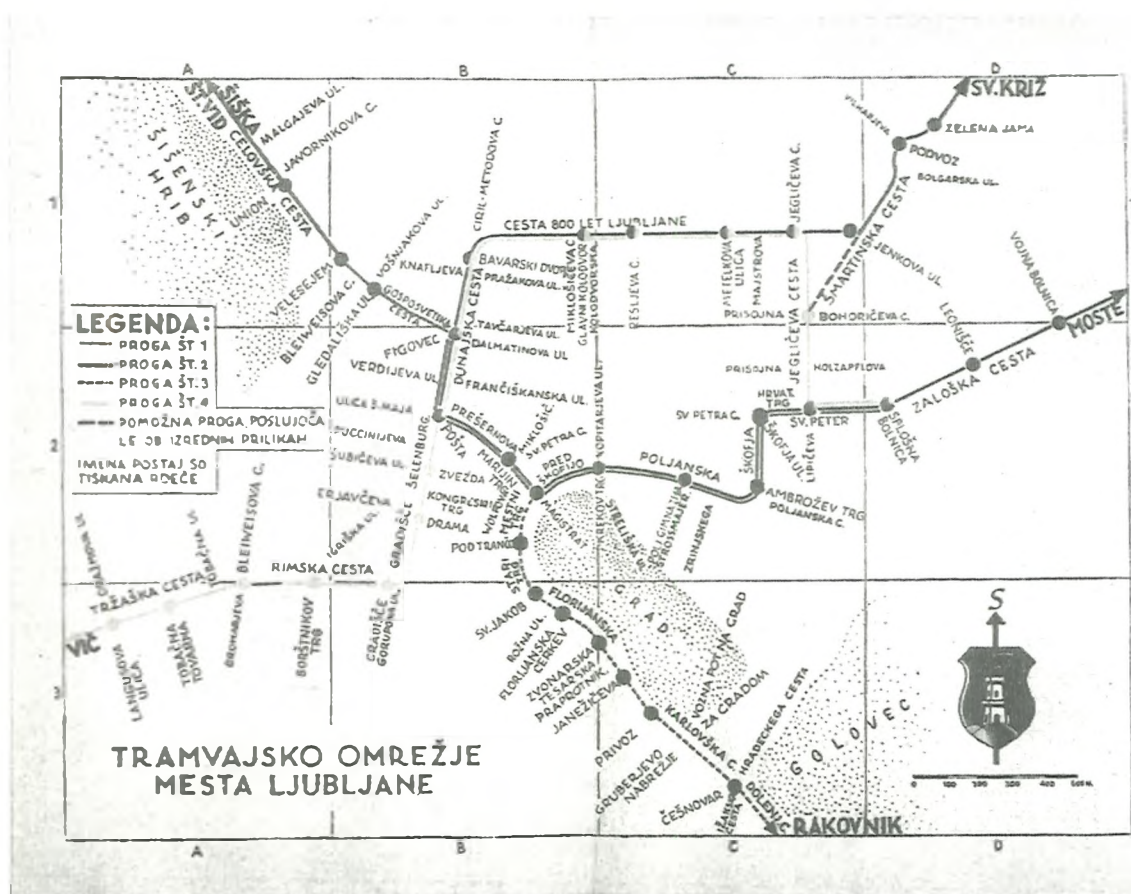
¹³ ZAL, LJU-499, Mesto Ljubljana, kulturni oddelk, a.c. 29.

(geologija in arheologija) šele leta 1955.²⁴ V predgovoru je navedeno, da je to knjigo Mestni ljudski odbor Ljubljane namenil počastitvi 10. obletnice osvoboditve glavnega mesta Slovenije ter da se je zamisel o izdaji zgodovine Ljubljane pojavila že pred drugo svetovno vojno (tu gre za že opisane priprave na monografijo).

Da zamisel in prvi koraki za izvedbo omejenega dela izvirajo iz časa tik pred okupacijo, a da je "vrsta neugodnih pogojev pisanje knjige in priprave za njeno izdajo zavlekla do let po osvoboditvi", omenja tudi Jože Šorn v predsta-

vitvi knjige v Kroniki²⁵, hkrati pa navaja, da naj bi celotna Zgodovina Ljubljane obsegala štiri knjige z okoli 1800 stranmi.²⁶ Vendar navedeni projekt še do danes ni bil uresničen.

V letu 1994 je bil sicer načrtovan simpozij, katerega referati naj bi predstavljali osnovo za izdajo monografije Ljubljane, ki naj bi izšla proti koncu stoletja. Stekli so pogovori in priprave, toda do konkretne izvedbe (zaenkrat samo simpozija) ni prišlo. Nekateri pravijo: "V tretje gre rado".

Vodič po Ljubljani

²⁴ Zgodovina Ljubljane. Prva knjiga: Geologija in arheologija, Ljubljana 1955.

²⁵ Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino IV, 1956, str. 52.

²⁶ Prav tam.

Jože Suhadolnik

STAVBNI RAZVOJ V LJUBLJANI (1144-1895) in arhivsko gradivo Zgodovinskega arhiva Ljubljana

Srednjeveško mesto

Urbanistični začetki

Po svoji zasnovi je Ljubljana značilno srednjeveško mesto, nastalo v celoti zunaj Emone in tudi zunaj območja prafare sv. Petra. Razvilo se je v zavetju utrjenega gradu na vzpetini in izrabilo tudi Ljubljanico kot svojo naravno mejo. V poznem srednjem veku je dobilo oznako treh mest pod gradom in le z enim sestavnim historičnim delom je prestopilo reko. Najstarejši odprti trg je bil Stari trg, sledila je ureditev sedanjega Mestnega trga, oba se raztegata med Grajskim gričem in Ljubljanico, na njenem levem bregu pa je ob ostankih zidov Emone nastal Novi trg s pristaniščem. Mestno obzidje je do konca 18. stoletja oklepalo vse tri mestne dele posebej, obgrajska dva pa sta bila zvezana po njem s trdnjavo na hribu.

Kot za druga utrjena srednjeveška mesta v Evropi je tudi za Ljubljano značilna parcelacija in zazidava po načelih razreza zemljišča na ozke parcele, orientirane z ozkim delom na glavne ulice in trge. V zasnovi je vidna racionalna izraba omejenega prostora, ki ga je bilo mogoče po najkrajši črti utrditi, v oblikovanju mestne podobe pa značilna hierarhija stavbnih nalog. V parcelaciji Ljubljane praviloma ugotavljamo sistem triosnih stavb. To načelo kršijo le nekatere javne stavbe, cerkve, samostani in plemiške hiše.

V speljavi ulic in trgov je veljalo oblikovalno načelo prilagoditve obgrajskega dela hribu in reki, novotrškemu predelu pa sta ista reka z reguliranim pristaniškim nabrežjem in ravna stranica emonskega zidu dala pravilnejšo podobo. Prečne ulice se v vsem mestu zložno vijugasto vzpenjajo po zemljišču ter tako ustvarjajo optično zaključene prostore, kar ni le rezultat zahtev tedanjega prometa, ampak so jo narekovali tudi obrambni pogoji, ki so jo estetsko pozitivno vrednotili. Tudi ravne ulice so namreč zapirali z vrati in jih zaslanjali s pomoli.

Načelna enakopravnost meščanov se je odražala tako v enakomerni parcelaciji kakor v

višinskem oblikovanju hiš, ki so z visokimi slemenimi obstopile ulico ter se nizale ob njej z presledki komunskih prehodov v enakomernem ritmu.¹ Tak sistem je bil posledica požarnovarnostnih ukrepov, bil je bistvena sestavina estetske podobe ulice, ki so jo zbrisala šele poznejša stoletja. Edini predel, ki je ob vseh spremembah še ohranil prvotnejšo podobo, je Gornji trg. Drugod pa je baročna doba spremenila ta sistem iz praktičnih in estetskih razlogov.² Na drugi strani so privilegirani stanovi zavzeli večje parcele in vsa naslednja stoletja do konca baroka združevali po več hiš v večje enote. Samostani, postavljeni na obrobju mesta, so v primerjavi z mestno parcelacijo zavzemal izjemne dimenzije. Preko enakomernega niza meščanskih hiš so se vzpenjali koničasti zvoniki. Za vse poglede, zlasti s tivolske strani, kjer je bilo vedno odločilno razgledišče na mesto, pa je kraljeval nad naselbino kot simbol oblasti in estetska krona grad, s palacijem obrnjen proti mestu.

Danes se je v nadrobnostih ohranilo prav malo srednjeveških ostalin. Stavbe so bile povečini lesene in so jih začeli zamenjevati z zidanimi v drugi polovici 15. stoletja, sistematično pa najbrž šele po potresu 1511. Obdobja po njem pa zaradi novih oblikovnih prijemov in stavbnega značaja meščanskih hiš ne moremo več prištevati k srednjemu veku. Od monumentalnih pričevanj srednjeveškega stavbarstva je pomembnih le nekaj poslopij. Zlasti jedro gradu, deli obzidja; od obrambnih naprav v mestu se je ohranil stolp v Vegovi ulici, na Krekovem trgu pa je v blok stavb skoraj neopazno vključena podobna utrdba. Po hišah v mestu je gotovo še več stavbnih členov iz 15. stoletja, ki so izgubili svojo nekdanjo funkcijo in se pogosto skrivajo za mlajšimi adaptacijami. V celi vrsti primerov je ohranjena srednjeveška tlorisna zasnova, ki pa je dobila

¹ N. Šumi, Urbanizem in umetnost v Ljubljani (pregled od srednjega veka do danes), Kronika XII, št. 1, Ljubljana 1964, str. 9.

² N. Šumi, Ljubljana-spomenik zgodovinskega urbanizma in arhitekture, Kronika VII, št. 1, Ljubljana 1959, str. 43.

poenotila. Tak sistem je začel zmagovati sredi 16. stoletja, saj se pri vrsti stavb iz začetka stoletja še obdrži gotsko strešno čelo, kot na primer (kljub baročni prevleki) na Gornjem trgu. Opisana shema je v 17. stoletju postala nevzdržna, saj se ni mogla več skladati z značajem v širino razpotegnjenih palač, ki postanejo ključna naloga stoletja.¹⁸ Trubarjeva cesta je bila v začetku 17. stoletja že strnjeno pozidana na obeh straneh do Kolodvorske ulice (v 18. stoletju do Resljeve, v prvi polovici 19. stoletja do Vidovdanske ceste).

Najstarejši (fortifikacijski) načrt Ljubljane, vojaškega arhitekta N. Angielinija, je iz leta 1586. Pri njegovi izdelavi sta ga zanimala predvsem mestno obzidje z bastijami in gradom, tloris mesta in mestno zazidavo je označil orientacijsko torej le pomembne zgradbe. Tloris mesta znotraj obzidja je risan zelo pravilno, mestnih zaselkov zunaj obzidja pa v načrt ni vnesel. Kljub razlikam v redkih podrobnostih njegovih treh variant, je Angielinijev načrt dovolj točen za svoj čas.¹⁹

V 17. stoletju sta "mapirala" ljubljansko mestno obzidje, jarke in posredno tudi tloris mesta dva vojaška arhitekta - Giovanni Pieroni in Martin Stier. Fortifikacijski načrt prvega je dolgo veljal za najstarejšega. Pieronijev načrt iz leta 1639 zajema le tisti del mesta, ki ga oklepa obzidje, pri čemer je tloris zelo približen. Zanesemo se lahko samo na tedanji obstoj vidnejših in markantnejših mestnih zgradb, ne pa toliko na njihovo tlorisno obliko. Tudi Stieru je zadostoval osnovni talni tloris mesta znotraj obzidja, dopolnjen z nekaterimi orientacijskimi mestnimi objekti. Dosledneje je označil mestno obzidje in vsa vrata v njem. Stierov fortifikacijski projekt iz leta 1654 kaže opazen tehnični napredek vojaške znanosti, izražen v oblikovanju in strateški razmestitvi topniških bastionov na grajski bastiji, ob Novem trgu in na zamišljenem zunanem loku novega zvezdastega obrambnega zidu, ki oklepa velik del današnjega mestnega središča, po vzoru idealnih mestnih zasnov centralnega tipa (Palmanonova, Karlovac).²⁰ Zaradi prenehanja neposredne nevarnosti turških vpadov ni bil realiziran noben od fortifikacijskih načrtov za obsežne nove utrdbe, pa tudi urbanistični razvoj Ljubljane bi zelo zavirali oziroma utesnjevali.

Zadnja temeljna značilnost 16. in predvsem 17. stoletja je urejanje obsežnih plemiških vrtov

v mestni okolici. Najznamenitejši so bili vsekar Auerspergovi vrtovi, izrazito vzdolžno usmerjeni, s težnjo po obvladovanju prostora v osi, kar je temeljni baročni oblikovni sistem. Podobna je tendenca v zasnovi sodobnih cerkva. Resničen razcvet vrtno arhitekture pa opazimo šele v naslednjem stoletju.

Stavbarstvo 16. in 17. stoletja

Po stilni usmeritvi lahko označimo arhitekturo 16. stoletja v Ljubljani za renesančno, stvaritve naslednjega stoletja pa se gibljejo zlasti v smeri napredujočega baroka, ki pogosto živi v manierističnih okvirih.

Priložnost za obsežna gradbena dela utrjevalnega in stanovanjskega značaja je dal mestu potres leta 1511. Tedaj so temeljito prezidali grajsko trdnjavo jedro, ki je s povečanjem palacija in rekonstrukcijo stolpov dobil današnjo podobo (kasnejše adaptacije so jo sicer dopolnjevale, ne pa več bistveno spreminjale). Novost v obrambnih napravah so zlasti močni ogelni stolpi, ki se izvijajo iz črte obzidja v krožnih ali kvadratnih formah, za nasipne utrdbe pa se uveljavijo suličaste forme. Eden prvih je leta 1536 sezidan Vodni (Žabješki) stolp. Stavbni členi prehajajo v sintezo gotske tradicije in italijanske renesančne govornice. Sem sodijo značilni portali s polkrožnimi loki, konzolni podstavki pomolov in venci. Najbogatejši primer konzolnega sistema je na grajskem palaciju. Proti platoju je bil grad na novo utrjen in vrh tega urejena nova bastija - "šance". Nove oblike so bile prirejene za boj s strelnim orožjem.

Stanovanjsko arhitekturo v tej dobi predstavljajo nekatere značilne stavbe, ki prav tako vsebujejo trdnjavske elemente: škofijski dvorec iz 1512, katerega zidavo je vodil stavbar Avguštin Tiffernus, njegov sosed Codellijev kanonikat, nastal iz več združenih stavb konec 16. stoletja, ter hiša v Študentovski ulici. Deloma so opremljene tudi s konzolnimi pomoli. Toda take prvine niso bile privzete v stanovanjsko arhitekturo zaradi obrambnega značaja kot pri obrambnih napravah, ampak zaradi tendenc po plastičnem izrazu, ki so bile v 16. stoletju prevladujoče. Ni naključje, da se takrat pojavijo tudi že prve dvoriščne arkade, ki so poslej postale nepogrešljiv sestavni del sleherne meščanske hiše. Z njimi je meščan svoje skromno prebivališče pri-

¹⁸ Glej op. 1, str. 10, 11.

¹⁹ Glej op. 7, str. 30, 31.

²⁰ Glej op. 7, str. 34-38.

namenjeno oddihu, njihovim gostom in dijaškim gledališkim predstavam - **Tivolski dvorec**³² (pozneje večkrat prezidan, zadnja klasicistična prenova sredi 19. stoletja).

Zunaj mestnega središča ob nekdanjem meandru Ljubljaniče stoji v 17. stoletju zgrajena **Codellijeva graščina** z nekaterimi poznorenesančnimi slogovnimi prvini.

Kulturni krog akademije operozov - uvod v ljubljanski barok

Stoletno preusmerjanje domačega izobraženstva v italijansko kulturno območje, prenehanje turške nevarnosti, gospodarska ustalitev in drugi pogoji so rodili ob koncu 17. stoletja prizadeven kulturni krog akademije operozov, ki je zaslužen za zmago in udomačenje baročne umetnosti v Ljubljani ter za dvig mesta kot kulturnega središča. Programska usmeritev na italijanske zgledje je obudila v začetku 18. stoletja vrsto pomembnih arhitektur, ki so jih zasnovali priznani arhitekti. Domači umetniki, ki so v naslednjih desetletjih tujim vzornikom prevzeli naročila, niso po zanosni monumentalnosti teh del nikoli presegli, ampak so te pobude, združene tudi z domačo tradicijo in srednjeevropskimi zgledi, udomačili in jim vdihnili pečat življenja v našem prostoru.

Ljubljanska baročna arhitektura v 18. stoletju

Ključna dela italijanskih mojstrov so skoraj v celoti izpolnila reprezentančni program operozov s skupino cerkva, semeniščem in zasnovo rotovža. S stolnico, delom enega najpomembnejših rimskih arhitektov Andrea Pozza (grajena 1701-1706), je bil zaključen stoletje aktualen program po uresničitvi baročne enoladijske obokane dvorane s prečno ladjo in stranskimi kapelami (po Vignolovi rimski cerkvi Il Gesu), ki jo prvič krona dominantna kupola. **Križevniška cerkev**, zidana v letih 1714-1715 po načrtih Benečana Domenica Rossija, katere gradnjo je verjetno vodil ljubljanski stavbar Gregor Maček³³, govori v strožjem palladijevskem jeziku ter v kontrastu z borrominijevsko kupolo. Gre za prvo baročno,

centralno, v obliki grškega križa zasnovano stavbo z bogato pilastrsko členitvijo na naših tleh. Višek te usmeritve predstavlja monumentalna **uršulinska cerkev**, verjetno avtorja G. Frigimelice (iz padovanskega umetnostnega kroga)³⁴ in pozidana med leti 1718-1726, katere čisti arhitektonski jezik je utelešen v polnoplastični, s stebri razgibani fasadni ploskvi z borrominijevskim čelom in v strogi zasnovi dvorane s po dvema plitvima kapelama ob vsaki strani ter kupolo nad prezbiterijem. Vzornica naši najplemenitejši ljubljanski baročni arhitekturi je bila Palladijeva beneška cerkev Il Redentore. Te tri cerkve predstavljajo značilne temeljne kamne ljubljanskega baroka.

Manj pomembna **šentpeterska cerkev** je bila zgrajena na prostoru starejših cerkva v letih 1729-1733³⁵ po načrtih tržaškega stavbarja Giovannija Fusconija, ki je menda ob pomoči Gregorja Mačka ustvaril na palladijevskih zgledih zasnovano novo arhitekturo z dvema zvonikoma (kasneje dvakrat predelano). Baročno trnovsko cerkev, prednico današnje, so sezidali v prvi polovici 18. stoletja (1738-1753) po načrtu Candida Zullianija, mlajšega sodobnika Gregorja Mačka. Stavbenik se je zgledoval po italijanskih predlogah (verjetno po modelu križevniške cerkve) in cerkvi dodal dva diagonalno zasukana zvonika.³⁶ Cerkev je stala do leta 1855.

V vrsti profanih stavb je masivno zasnovano **semenišče furlanskega arhitekta Carla Martinuzzija**. Graditi so ga pričeli leta 1708 in dograjevali do 1772. Dvoriščno fasado severnega Peerovega trakta, ki sodi v sam vrh našega baroka, je sredi 18. stoletja oblikoval Candido Zulliani.³⁷ Prvo dosledno baročno profano fasado v mestu in hkrati enega najlepših primerov zrelega baroka je uresničil domači stavbenik Gregor Maček z **Mestno hišo**. Baročno stavbo, kot jo vidimo danes, je iz dveh starejših hiš prezidal v letih 1717-1718. Novemu čelnemu traktu s fasado je dodal loggio in triramno stopnišče, motiv odprte lope na masivnih stebrih in motiv peterokotnega stolpiča pa je verjetno prevzel po starem rotovžu.³⁸

³² Glej op. 5, str. 199.

³³ Glej op. 5, str. 115.

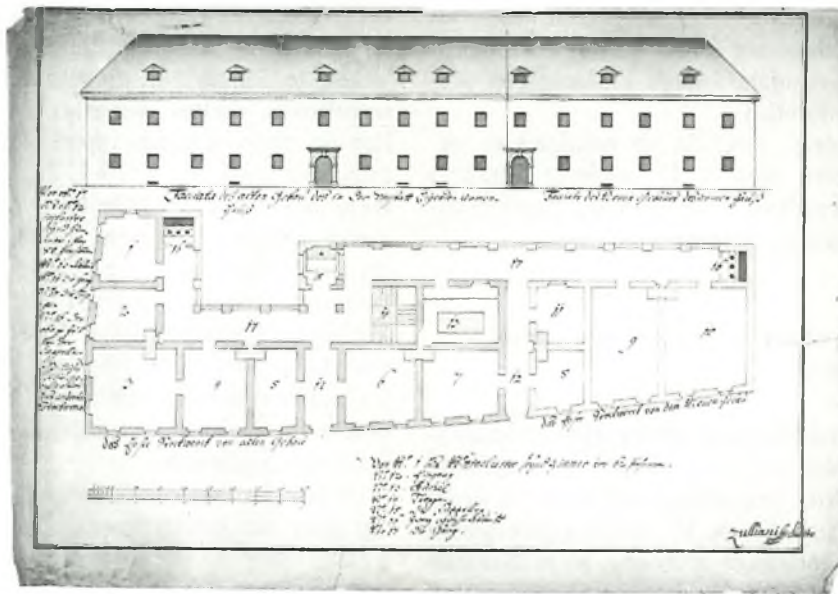
³⁴ Glej op. 6, str. 61.

³⁵ Enciklopedija Slovenije, 6. zv., Ljubljana 1992, str. 242.

³⁶ Glej op. 6, str. 74.

³⁷ Glej op. 5, str. 91.

³⁸ Glej op. 6, str. 50.

Candido Zuliani, Ubožnica na Karlovški c., okoli 1760 - glavna fasada, tloris pritličja z legendo, adaptacija in dozidava, kolorirana matrica / 47,5 x 33,4; Zgodovinski arhiv Ljubljana, Načrti, mapa 10/10, 2

Čeprav so bila italijanska dela v Ljubljani temeljno pomembno izhodišče za razvoj domače smeri v stavbarstvu 18. stoletja, se je začetnik gibanja naslonil tudi na starejšo udomačeno tradicijo, od dvajsetih let naprej pa je že opazen naslon na avstrijski barok, za katerega je značilna uveljavitev poznobaročnega načela poenotenihih prostorov, oblikovalni principi v horizontalah in ne več v višino, umiritev aristokratskega baročnega zanosa, umetnost pa dobiva na splošno intimnejše črte. Tak značaj je šele omogočil udomačenje sloga v meščanskem in kmečkem okolju. Nedvomne odlike Mačkovega opusa so ustvaritev tudi na domačo tradicijo naslonjenega repertoarja stavbnih tipov, primernih za domačo rabo, poljudnost in hkrati sprejem najsodobnejših oblikovalnih načel, kar se najvidneje odraža v vrsti cerkva v bližini Ljubljane.³⁹

Ob omenjenih srednjeevropskih pobudah je domača šola sredi stoletja ustvarila tudi domačo varianto "nežnega" sloga pogosto kar sentimentalne vsebine. Mačkovi nasledniki Perski, Schmidt, Prager in drugi so mojstri iz dobe največjega razcveta te smeri, ki nam je zapustila odlične priče v vrsti plemiških in patricijskih hiš, po katerih skupaj z znanimi cerkvami Ljub-

ljana slovi kot baročno mesto: Mestni hotel Pri divjem možu z enim najlepših baročnih pročelij iz 1742 (Ciril-Metodov trg 21), Lichtenberg/Reyeva (Mestni trg 9) in Skabernetova hiša (Mestni trg 10) z arkadnima stopniščema, Obrezova hiša (Mestni trg 18), delo M. Perskega, Valvasorjeva hiša (Stari trg 4), Erbergova hiša (Stari trg 9) z baročnim stopniščem C. Zullianija, Schweigerjeva hiša (Stari trg 11a), delo C. Zullianija, Ursini-Blagajeva hiša (Stari trg 21), Barbova palača-Delavski dom (Novi trg 2), Lontovž (Novi trg 3), delo Jožefa Schemerla, Auerspergova hiša (Novi trg 5), Barbova palača (Gospodarska 3), delo M. Perskega s fasado, ki sodi med vrhunce baročne posvetne arhitekture, Pri vitezu (Breg 20) in Zoisova palača (Breg 22) so stavbe, nastale s prenovo - barokizacijo fasad in prezidavami. V sklop vrtnih stanovanjskih stavb velja postaviti zelo kvalitetno baročno Koslerjevo hišo (podrto 1961, Slovenska c. 29), delo Candida Zullianija⁴⁰ iz srede 18. stoletja.

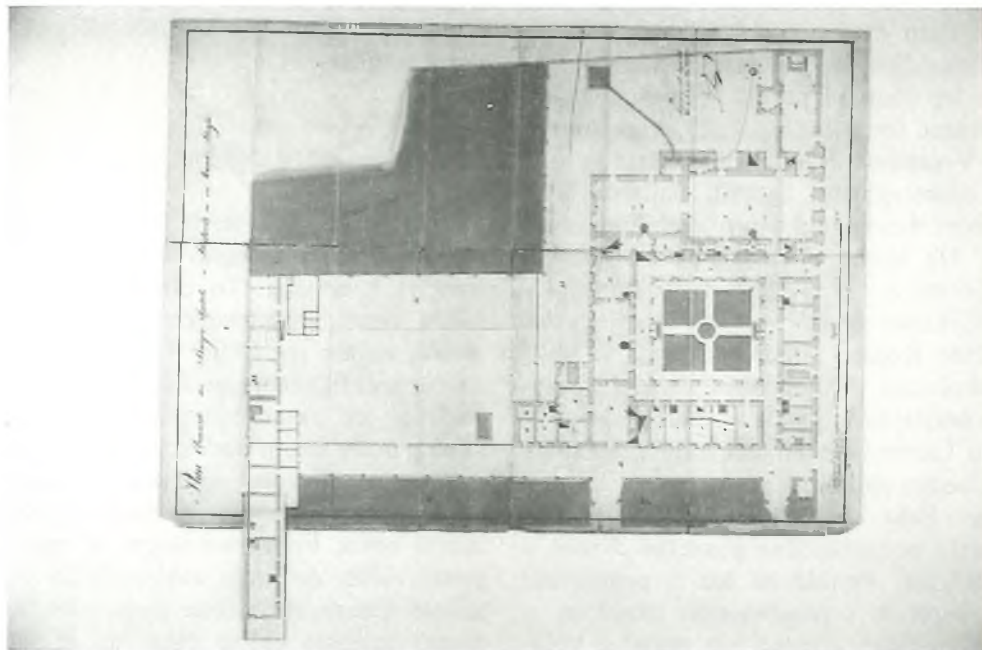
Za to razcvetno stopnjo je značilna cela galerija izdelanih prostorskih osi, bogatih stopnišč, sosledja prostorov v reprezentančnih etažah, fasade pa se razžive v nežni pilastriški obleki in drobnih štukaturah. Po 1760 opazamo postopno

³⁹ Glej op. 1, str. 13.

⁴⁰ Glej op. 35, str. 242.

sko zrasel iz tradicije, le da jo je obogatil z novim pojmovanjem prostora in razširil. Radikalni posegi so bili zelo redki in so nastali v prvih začetkih (jezuiti) in ob koncu dobe (Gruber).

Mnogo bolj je prišla do izraza izredna prilagodljivost stari urbanistični shemi, ki je tudi odlika zrele baročne dobe po prvem navdušenju in radikalizmu.

Franc Dežman, Mestna Bolnica na Ajdovščini / Dunajski c. 20 (sedaj Slovenski c. 44, 46, 1918 - tloris pritličja, adaptacija, kolorirana matrica / 64,2 x 88,3; Zgodovinski arhiv Ljubljana, Načrti, mapa 10/17

Čeprav zavestno nista vplivali na urbanistične spremembe mesta, je potrebno omeniti tudi dve pomembni kartografski deli z načrtoma Ljubljane, ki sta ju v 18. stoletju izdela Florijančič in Gruber.⁴⁷ Najkakovostnejše kartografsko delo - nastajalo je v prvi polovici stoletja, natisnjeno pa je bilo 1744. v Ljubljani - je bil deželni zemljevid oziroma topografska karta Kranjske (Ducatus Carnioliae Tabula chronographica) stiškega cistercijana Dizme Florijančiča, ki jo lahko uvrstimo med tedanjo vrhunsko kartografijo v Evropi. Florijančič je v levi zgornji kot karte, na tretji list, vrisal odličen načrt mesta Ljubljane s predmestji, nastal po preciznem merjenju in mapiranju domačega zemljemerca in kartografa, ter veduto mesta, skoraj povsem podobno sloviti Valvasorjevi Veliki veduti Ljubljane. Naslednji načrt Ljubljane je v drugi polovici stoletja napravil matematik in fizik Gabriel Gruber, ko mu je bilo naročeno izmeriti in kartirati Ljubljansko barje. V levem gornjem kotu te topografske karte, končane 1771., je vrisal tloris Ljubljane s

predmestji in neokrnjenim mestnim obzidjem. Izboljšano karto, z nespremenjenim tlorisom, že delno podrtim obzidjem in vrisanim prekopom-odvajalnim kanalom za Grajskim hribom, pa je izdal 1785. na Dunaju.

Urbanizem v 19. stoletju

Sklenjeno mesto se je razlilo preko podrtega obzidja. Ljubljana je postala središče Ilirskih provinc. Francozi so prispevali idejo o mestu, ki ga prepletajo in z okoljem vežejo zeleni drevo-redi in za javnost odprti plemiški parki, ideal mesta pa ni več klasična tržna zasnova, temveč obzidana zelena ureditev. To se odraža tudi na kartah 19. stoletja, kjer so v vrtove spremenjene skoraj vse nepozidane parcele. Tako je leta 1813 nastal načrt inženirja Blancharda za Lattermanov drevored v Tivoliju, zasaditev je bila izvršena dve leti kasneje⁴⁸ (celotna ureditev površine v

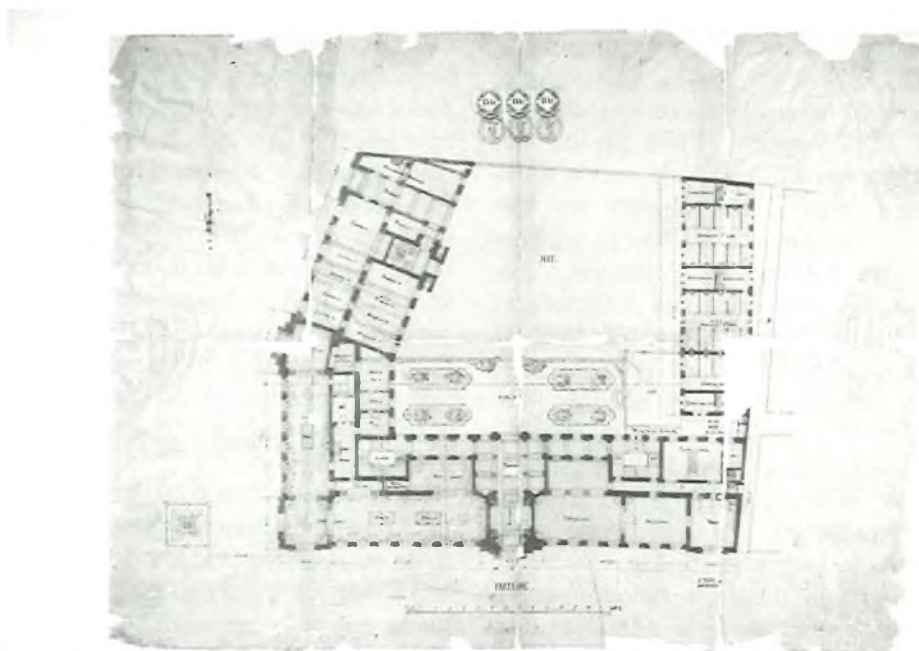
⁴⁷ Glej op. 7, str. 54, 61, 62.

⁴⁸ V. Valenčič, Oblikovanje Ljubljane v prvi polovici XIX. stoletja, Kronika XIV, št. 3, Ljubljana 1966, str. 150, 151, prim. op. 5, str. 197 in op. 6, str. 100

hranil v začetku 20. stoletja. S tem je končala "stilni" razvoj starejših ljubljanskih industrijskih stavb, ki so ohranjale videz javnih stavb, saj so bile oblikovane v duhu sočasne arhitekture historičnih slogov.

Historično arhitekturo druge polovice 19. stoletja slogovno delimo na romantično, ki se le z dekorativnimi dodatki skuša otresti klasicizma, glede stavbne mase pa se ne oddaljuje od klasicističnih predstav, ter na strogi in pozni historizem⁸⁴. Pogosto vztrajata eden ob drugem, tako da se strogi podreja le enemu zgodovinskemu slogu, pozni pa uporablja različne historične vzorce in predloge. Te so posredovala srednjeevropska središča, posebno Dunaj, Gradec in Praga. Projekti za večino stavb so bili sicer delo tujih arhitektov, toda gradili so jih ljubljanski stavbeniki, kar je pomenilo, da se je tudi ljubljansko stavbeništvo iz svoje nekdanje nepomembnosti razvilo v dokaj močno gospodarsko stroko.

Dograditev južne železnice skozi Ljubljano je vidno vplivala na gradbeni razvoj mesta. Izven mesta ležeče kolodvorsko poslopje je bilo zgrajeno leta 1849 in naloga bodoče regulacije je bila, povezati ga z mestom. Gradbena dejavnost za povečanje stanovanjske površine se je izražala predvsem v nadzidavanju in prezidavanju že obstoječih poslopij. Tu je potrebno omeniti prezidavo, nadzidavo drugega nadstropja in dozidavo južnega trakta Kranjske hranilnice na Krekovem trgu (sedaj Biotehnična fakulteta). V letu 1851 sta bila dograjena Bavarski dvor (stari hotel z restavracijo) in evangeličanska cerkev ob Gosposvetski cesti⁸⁵ (gradil Anton Treo). Po načrtu inženirja Ivana Schöbla so v letih 1854-1855⁸⁶ postavili neoromansko cerkev v Trnovem. Leta 1856 je bil po načrtu A. Gunsierja zgrajen hotel Slon⁸⁷ (stal do 1937.).

Carl Tietz, Kavarna Evropa na Slovenski c. 47, 1867 - tloris pritličja, gradnja, kolorirana matrica / 74,3 x 56,8; Zgodovinski arhiv Ljubljana, Reg. I, f. 753, fol. 725

⁸⁴ D. Prelovšek, Nekateri problemi raziskovanja arhitekture 19. stoletja, Zbornik za umetnostno zgodovino XIV-XV, Ljubljana 1978-1979, str. 221.

⁸⁵ Glej op. 6, str. 90, 96.

⁸⁶ Glej op. 5, str. 156.

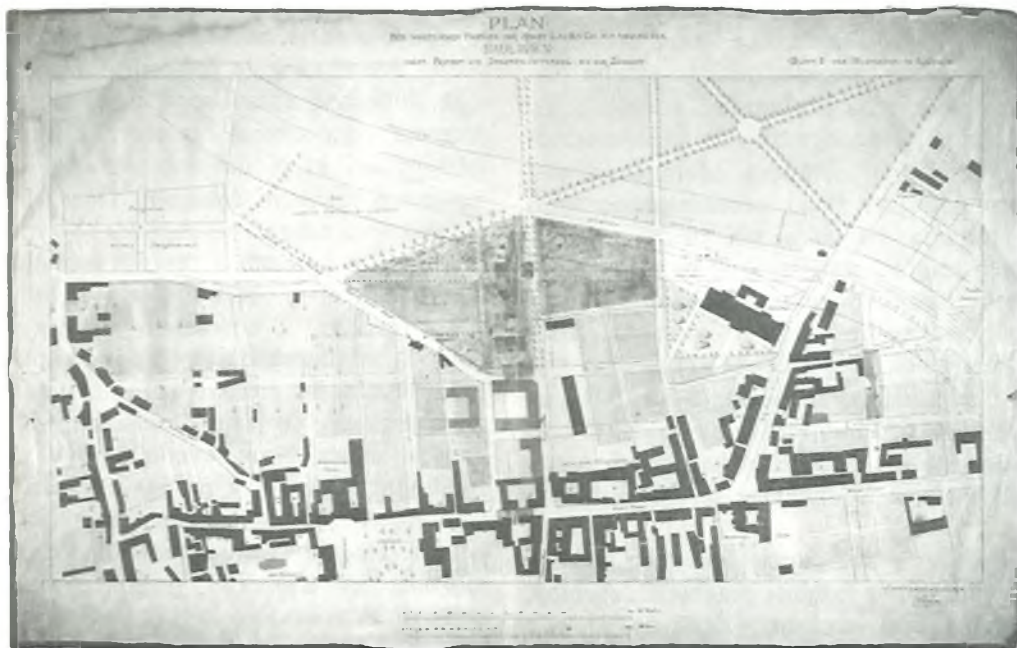
⁸⁷ Glej op. 73, str. 83.

Prvo sodobno vilo v Ljubljani si je leta 1862 zgradil na Strmem potu 3 švicarski konzul Viljem Cloeta, naslednjo pa leta 1869 Albert Samassa na Karlovški cesti 1.⁸⁸ Veličastno neorenesančno poslopje kavarne Evropa na Ajdovščini, lastnika Luke Tavčarja, so zidali v letih 1867-1869 po načrtih arhitekta C. Tietza⁸⁹ in predstavlja največjo novo stavbo v tem obdobju. Delo dunajskega inženirja Johanna Hermana je bil Hradeckega most, prvi litoželezni most v Ljubljani, postavljen 1867.

Splošni gospodarski razvoj v sedemdesetih letih je imel za posledico razcvet gradbene dejavnosti. Finančno jo je precej podpirala Kranjska hranilnica, ki je 1871. pričela z gradnjo prve ljubljanske laične gimnazije - neonormanske Višje realke v Vegovi ulici⁹⁰ po načrtih dunajskega arhitekta Aleksandra Bellona - in jo 1874. končala. Denarno je podpirala gradnjo najpomembnejših objektov v naslednjem desetletju.

ulic. Kupila je obsežna zemljišča med Slovensko, Prešernovo, Cankarjevo cesto in Štefanovo ulico ter zemljišče na Vrtači. Za te mestne predele je družba zelo iniciativno posegala v odločanje o regulacijskem načrtu. Leta 1874 je pričela graditi dve hiši na Cankarjevi 3 in 5, projektiral ju je dunajski arhitekt Julij Dörfel, ter povečala svoj hotel Stadt Wien z dvoriščnim traktom. Leta 1875 je zgradila šolo na Zoisovi cesti, dve leti kasneje upravno poslopje Kranjske hranilnice v Tomšičevi ulici in leta 1881 gosposko stanovanjsko hišo Franca pl. Gariboldija (pozneje Zbornica za trgovino, obrt in industrijo) v Beethovnovi ulici.⁹¹ Zemljiški kompleks do Župančičeve ulice je bil do 1883. zazidan. V letih 1881-1883 so po načrtu A. Wagnerja gradili neogotsko cerkev na Taboru.

Z zazidavo stavbišč na Vrtači, predvsem na Erjavčevi, Prešernovi cesti in Levstikovi ulici je Kranjska stavbna družba pričela leta 1889.

A. Wagner, Mestni stavbni urad, Regulacija ulic, stavbne črte in novogradnje v zahodnem delu Ljubljane / med Tivolijem, Slovensko c., Rimsko c. in Dvorakovo ul., 1876 - kolorirana matrica na kartonu / 93,5 x 59,2; Zgodovinski arhiv Ljubljana, Načrti, mapa 00/4,2

Precej se je povečala tudi zasebna gradbena dejavnost. Za gradbeni razvoj Ljubljane je značilna pobuda Kranjske stavbne družbe, delniške družbe, ki je odločilno vplivala na zazidavo nekaterih mestnih delov oziroma pozidavo celih

V osemdesetih in devetdesetih letih so bili z znatno finančno podporo Kranjske hranilnice postavljeni naslednji pomembnejši objekti⁹²: neorenesančno poslopje Narodnega muzeja so pozidali v letih 1883-1885 po vzoru muzeja v

⁸⁸ Glej op. 59, str. 139.

⁸⁹ Glej op. 35, str. 243.

⁹⁰ Glej op. 59, str. 139.

⁹¹ Glej op. 59, str. 139, 140.

⁹² Glej op. 59, str. 139, 140.

Linzu in po zasnovi dunajskega arhitekta Wilhelma Resorija. Zamisel je precej spremenjena (razen vhodne avle-peristila in dvoramnega stopnišča) uresničil in dokončal ljubljanski arhitekt Viljem Treo. Leta 1884 je bilo zgrajeno učiteljske na Resljevi. Dve leti pozneje so začeli graditi vojašnico na Taboru. Kranjska stavbna družba je leta 1887 pričela z gradnjo otroške bolnice v Streliški ulici. Tega leta so začeli zidati delavske stanovanjske hiše v Hranilniški ulici, 1889. pa je bila po načrtu F. Kaudele zgrajena šola na Ledini. Kranjska stavbna družba je tedaj pričela na prostoru starega, v požaru uničenega stanovskega gledališča z gradnjo neorenesančne Filharmonije. Po načrtu inženirja A. Wagnerja in s spremembami Viljema Trea je bila dokončana 1891. Stavbno podjetje G. Tönnies je po načrtih arhitektov Hraskyja in Hrubyja v letih 1890-1892 gradilo operno gledališče v neorenesančnem slogu kot stavbo Deželnega gledališča. Iz tega leta je tudi secesijska Katoliška tiskarna na Poljanskem nasipu. Po natečajnem konkurzu so v letih 1893-1896 postavili neoklasicistično stavbo Narodnega doma (sedaj Narodna galerija). Po vzoru praškega Narodnega divadla ga je zasnoval arhitekt František E. Škabroust. Monumentalnost arhitekture poudarja zlasti neorenesančno koncipirana prednja fasada s trojnim vhodom v stebriščnem, močno izstopajočem rizalitu. Impozantno neorenesančno palačo Deželne vlade na Prešernovi cesti so po načrtu E. Forsterja gradili v letih 1894-1899 (tudi 1895-1897). V tem razdobju je bilo zgrajeno še poslopje hiralnice na Vidovdanski cesti, **Marijanišče** na Poljanski cesti, **Rokodelski dom** na Komenskega cesti in nov trakt uršulinskega samostana na Kongresnem trgu.⁹³

V primerjavi z aktivnostjo Kranjske stavbne družbe je bila druga zasebna gradbena dejavnost tega razdobja bolj skromna. Zgrajene so bile posamezne hiše v Kolodvorski in Čopovi ulici, na Komenskega in Trubarjevi cesti (za V. Mayra), na vogalu Aškerčeve in Emonske ceste (za N. Ronerja) in na Slovenski cesti (za P. Schleimerja). Kranjska stavbna družba je po načrtu arhitekta I. Hraskyja leta 1886 postavila **dr. Mundovo hišo** na Rimski cesti. Južna železnica je zidala tri stanovanjske hiše za svoje uslužbenke ob Resljevi cesti. Kranjska stavbna družba je leta 1888 zgradila najemniško stanovanjsko hišo na vogalu Resljeve in Čufarjeve

ulice (za M. Trpotca) ter jo označila kot eno najlepših zasebnih zgradb v Ljubljani. Društvo za gradnjo delavskih stanovanj je za Bežigradom med Dunajsko in Staničevo ulico do potresa zgradilo pet delavskih hiš.⁹⁴

Gradbeni razvoj in gradbena dejavnost sta bila v tesni povezavi s Kranjsko stavbno družbo od njene ustanovitve 1873. do potresa. Bila je gradbeno podjetje z uveljavljenimi stavbeniki in projektanti. Nakupovala je stavbna zemljišča za gradnjo najemniških hiš, vil in drugih poslopij. Njen cilj je bila sistematična in načrtna razširitev mesta na kupljenih zemljiščih, katerih večji del je pozneje prodala ali brezplačno prepustila mestu. Za svoj okoliš je zasnovala lasten načrt ureditve in ga tudi uveljavila. Projektirala je nove ulice, s katerimi je zemljišča usposobila za stavbne parcele. Njeno delo ocenjujejo urbanisti zelo pozitivno. Četrta med Gradiščem, Prešernovo in Cankarjevo cesto ter Gregorčičevo ulico je še vedno med najlepšimi deli Ljubljane.

Zgodilo se je na velikonočno nedeljo 1895. pozno zvečer. Zagate mestnih oblasti glede starega, dotrajanega stavbnega fonda, naraščajočega prometa, zdravstvenih razmer in drugih težav je rešil potres, ki je na mah odpravil celo vrsto vijugastih uličic in častljivih fasad. Esteti niso mogli klicati nikogar na zagovor.⁹⁵

Potres je pomenil v razvoju arhitekture, stila in urbanizma, v obnovitvenem zagonu, komunalni ureditvi, v socialnem in gospodarskem pogledu ter nenazadnje v uporabi novih materialov kvaliteten prelom oziroma preobrat. Njegove posledice so usodno zaznamovale vizualno podobo mesta in napovedale novo obdobje v zgodovini stavbarstva na Slovenskem. V prizadeto mesto je kmalu začela prihajati finančna pomoč. Tragedija se je spremenila v priložnost in možnost za izgradnjo mesta evropskih razsežnosti. Provincialna Ljubljana je dobila priložnost, da se na osnovi novih estetskih pojmovanj vključi v mednarodne tokove modernega arhitekturnega snovanja. Za gradbeni razvoj mesta so ruševine pomenile izhodišče za drznejše rešitve pri obnovi starih zgradb in urbanih ansamblov kot tudi pri načrtovanju novih objektov in mestnih predelov.

Stanje neposredno po potresu je po naročilu ljubljanskega magistrata z veliko mero pričevalne in estetske moči dokumentiralo nekaj mestnih

⁹³ Glej op. 59, str. 140.

⁹⁴ Glej op. 59, str. 140, 141.

⁹⁵ Ljubljana 1895-1910, Ljubljana 1910, str. 162.

fotografov, deloma anonimnih. Najbolj znan je gotovo Wilhelm Helfer.

Pričujoči prispevek je rezultat raziskovalnega projekta in sofinanciranja Mestnega sekretariata

za izobraževanje, raziskovalno dejavnost, kulturo in šport, Enote za raziskovalno dejavnost Mesta Ljubljane.

Franc Dežman, Višja gradbena direkcija, Načrt dela mesta - Kongresni trg in okolica / med Slovensko c., Ljublanico, Cojzovo c. in Čopovo ul. po poružitvi Kapucinskega samostana, 1820 - Kolorirana matrica na kartonu / 96,5 x 63,5; Zgodovinski arhiv Ljubljana, Načrti, mapa 00/2, 2

Primož Kuret

STRUKTURA IN FUNKCIJA FILHARMONIČNE DRUŽBE V LJUBLJANI

(Ob 200 - letnici Filharmonične družbe)

Razsvetljeni absolutizem je v 18. stoletju omogočil razvoj posameznih narodov v Avstriji. Reforme cesarice Marije Terezije in še bolj cesarja Jožefa II. so spodbudile vrsto reform na področju prava, šolstva in uprave. Na kulturnem področju se je začelo uveljavljati meščanstvo, ki je - kot denimo - v Ljubljani začelo prevzemati vodilno vlogo tudi na glasbenem področju.

Tradicija gledaliških predstav in koncertov je bila v Ljubljani komaj kaj manjša kot v katerikoli drugem mestu takratne avstrijske države. Italijanske pa tudi nemške gledališke družine so v glavnem povsod uprizarjale aktualni in priljubljeni repertoar tega časa. Poleg njih so tedaj nastali tudi prvi poskusi prevajanja opernih arij v slovenščino in celo prva opera v slovenskem jeziku (Belin Jakoba Zupana leta 1780)¹.

V določenem pogledu pa je imela Ljubljana v srednjeevropskem prostoru prednost. Tu so se križale poti med severom in jugom ter vzhodom in zahodom. Ugodna geografska lega je gotovo pripomogla k takšnemu bogastvu gledališkega življenja, o katerem nam - vsaj za nekatera obdobja - poročajo viri. Na drugi strani je moralo obstajati veliko zanimanje za glasbo nasploh, saj si drugače ne moremo predstavljati ustanovitev Filharmonične družbe leta 1794. Ustanovili so jo za glasbo zainteresirani meščanski krogi, pobudo zanjo sta dala dimnikarski mojster Karel Moos, sicer diletantski violončelist, in zdravnik Karl Bernhard Kogl. Za idejo sta pridobila še Josefa Jellemnitzkega in Josefa Flischuha. Ustanovili so torej godalni kvartet in prva dela, ki so jih igrali, so bile skladbe Pleyla, Haydna, Mozarta in drugih "takrat novih skladateljev". Novonastalo glasbeno društvo je bilo v tedanji monarhiji celo

prvo svoje vrste in verjetno tudi "zglede za podobne" v Avstriji².

Ljubljanski meščani so sicer imeli že kar doma zglede za takšno ustanovo. To je bila Academia philharmonicorum, ki so jo ustanovili ljubljanski patriciji leta 1701 in je nekaj desetletij oblikovala glasbeno podobo tedanje Ljubljane. Po polovici stoletja pa sledi o njenem delu izginjejo, čeravno je spomin nanjo moral še vedno živeti.

Struktura in funkcija Filharmonične družbe sta - vsaj za nekatera obdobja - bolje dokumentirani kakor sama Academia philharmonicorum. O njej in njenem namenu govorijo Leges (Pravila), ki so se ohranila, o delu Filharmonične družbe pa statuti in druga tiskana pravila. Prvi statuti so nastali že leta 1796 in obsegajo 33 členov, druga - tiskana verzija iz leta 1801 - pa je njihovo število zmanjšala na 29. Pozneje so statute še spreminjali in po potrebi dopolnjevali³.

Filharmonična družba je za majhno mesto, kakršno je bila Ljubljana, gotovo bila nekaj posebnega in nenavadnega, saj druga podobna mesta česa podobnega niso poznala. Poznamo sicer različne glasbene kapele plemstva; na Dunaju je obstajala celo Tonkünstler Societät kot organizacija glasbenikov. Ustanovili so jo leta 1771 za podporo vdovam in sirotam glasbenikov. Prirejala je koncerte z najboljšimi dunajskimi glasbeniki, ki so si prizadevali, da so na njenih prireditvah sodelovali, čeprav brez honorarja. Šlo

* Delo je nastalo na podlagi prispevka, ki ga je avtor pripravil za mednarodni muzikološki kolokvij Die Instrumentalmusik (Struktur - Funktion - Ästhetik) v Brnu oktobra 1991.

¹ Primož Kuret, Oblike glasbeno-gledališkega ustvarjanja na Slovenskem (Forms of Musical-Theatrical Creativity in Slovenia), v: Slovenska opera v evropskem okviru (The Slovene Opera within the European Framework). Ljubljana, 1982, 13ff.

² Rudolf Flotzinger, Bürgertum, v: Musikgeschichte Österreichs Bd. 2 (Graz - Wien-Köln 1979), str. 150; isti, Der Sonderfall Wiener Klassik - zur Beurteilung ihrer Rezeption in Slowenien, v: Evropski glasbeni klasicizem in njegov odmev na Slovenskem (Der europäische Musikklassizismus und sein Widerhall in Slowenien). Ljubljana 1988, str. 13.

³ Prim. Primož Kuret, Die Rolle und Tätigkeit der Philharmonischen Gesellschaft in Ljubljana, v: Festschrift Rudolf Bockholdt zum 60. Geburtstag (izd. N. Dubowy in S. Meyer-Eller). Ludwig Pfefenhofen 1990, str. 367; isti: Glasbena Ljubljana 1899-1919. DZS, Ljubljana 1985.

je za cehovsko organizacijo s socialnimi nameni in cilji.

Od društvenih pravil iz poznejšega časa, kot so statuti Filharmonične družbe, poznamo pravila, oziroma Vorschlag zur Organisierung des Dilettantvereines z Dunaja, nastala leta 1812, in seveda Statuten der Gesellschaft der Musikfreunde, prav tako z Dunaja, iz leta 1814. Zlasti ti zadnji so zanimivi zaradi primerjave z ljubljanskimi⁴.

Statuti Filharmonične družbe v Ljubljani kažejo zelo jasno bistvo in strukturo tega meščanskega glasbenega društva. Kot moto so Klopstockovi verzi:

"Welch' eine Macht kann sich der Stärke freuen,
den Sturm der Seele zu zerstreuen.
O Harmonie! die Zauberkraft ist dein!"

Pod naslovom je bila vinjeta: genius glasbe, ki drži v levi roki liro, krasi boginjo znanosti. Leta sedi ob vznožju obeliska, na kolenih drži knjigo, poleg nje pa globus. Ob nogah genija glasbe ležijo različni glasbeni instrumenti. Na prvi strani je še ena vinjeta, ki kaže tempel, desno vzhaja sonce, levo je naslikan Pegaz.

Naslovu *Statuten, welche die musikalische Gesellschaft zu Leibach bei ihrer Entstehung, den 1. November 1794, festgesetzt hatt* sledijo posamezni člani. Kot rečeno, je imel prvi statut 33 členov, drugi iz leta 1801 samo še 29. Oba statuta sta predvidevala mesto direktorija, subdirektorija, tajnika, blagajnika, in štiri odbornike, ki so jih z večino glasov volili vsako leto. Dva odbornika sta bila iz vrst poznavalcev glasbe (Musikkenner), dva pa iz vrst ljubiteljev (Musikliebhaber). Novi statut so tiskali leta 1801 z naslovom *Statuten der philharmonischen Gesellschaft in Laibach (nach den Statuten vom Jahre 1794. umgearbeitet, und festgesetzt im Jahre 1801.* Na naslovu je vinjeta z liro, glasbili, in notnim zvezkom, obkrožena z vrtnicami in lovorjevimi vencem.

Že člen 1 jasno nakazuje bistvo in namen družbe: to je plemenitenje čustev z izbiro dobrih skladb in oblikovanje okusa z dobro izvedbo in v družbinem krogu. Dunajski statuti poudarjajo "povzdigo glasbe v vseh njenih vejah" in tako opredeljujejo potrebo po izvajanju različnih glas-

benih zvrsti. Ljubljanski statuti so delili člane v "izvajalce in poslušalce, vendar oba dela nista ločena in tvorita skupaj celoto." Podobno delijo člane tudi dunajski statuti, ki poznajo "izvajalce, podpome in častne člane." Tem zadnjim je posvečen tudi poseben člen (25.) v ljubljanskih statutih. Podobno je bila sestavljena tudi direkcija. V Ljubljani sta ji bili zaupani upravljanje in dober položaj družbe v celoti. "Za doseg te namenov lahko uporablja vsa sredstva, ki niso v nasprotju s statutom (člen 3). Direkcija je imela poleg direktorja še po dva reprezentanta iz obeh vrst članstva. Brez njihove vednosti direktor ni smel ničesar ukreniti, prav tako pa so bili reprezentanti vezani na mnenje direktorja. Dunajski statuti so imeli zbor reprezentantov, poseben komite, izvršni odbor, predsednika in prorektorja. Direkcija ljubljanske Filharmonične družbe je morala članstvu polletno poročati o svojem delu in finančnem stanju družbe. Mandat direkcije je bil omejen na eno leto. Za volitve novega direktorja je morala direkcija predlagati tri kandidate, medtem ko je ostale člane direkcije (štiri reprezentante, odbor in blagajnika) družba volila brez predhodnega predloga. Nove volitve so morale biti pred iztekom leta, da je stara uprava lahko v zadnjem mesecu predala posle novi. Sklepe je družba sprejemala s tajnim glasovanjem vseh članov, pri čemer so odsotne šteli v večino glasov. Za sprejem novega člana pa je bila potrebna dvotretjinska večina. Glede ženske je statut določal, da so lahko članice samo glasbenice, ki pripomorejo k namenom družbe. Dovoljeval jim je tudi, da na akademijo pripeljejo svojega spremljevalca. Dunajski statuti do ženske niso bili tako ostri in tudi ljubljanski so ta člen pozneje omilili. Posebne pozornosti so bili deležni tuji "ljubitelji glasbe", ki so lahko v družbi članov prihajali na akademije. Sicer pa je ljubljanska družba sprejela za člana vsakogar, za katerega je menila, da bo pomagal uresničevati namene in cilje družbe. Sprejem novega člana je bil v statutih posebej določen, prav tako izstop in plačevanje članarine. Član, ki je zapustil družbo zaradi poklicnega dela, je postal častni član. Vendar so postali častni člani tudi "tuj glasbeni ljubitelji, ki so s svojimi sijajnimi glasbenimi talenti in zaslugami družbi lahko koristni". Najlepši zgled za to so družbini častni člani Joseph Haydn (1800), Ludwig van Beethoven (1819) in Nicolo Paganini (1824).

⁴ Prim. Eusebius Mandyczewski: Zusatz-Band zur Geschichte der K. k. Gesellschaft der Musikfreunde in Wien (Sammlungen und Statuten), Wien 1912.

Družbina dejavnost se je sprva omejila na interne nastope za zaključen krog članov. Ti nastopi - akademije - so bili "če ne nastopijo zadržki" (člen 17) vsak teden. Bili so - tako člen 18 - zaključene prireditve: "...torej je dostop dovoljen samo članom". Vsekakor pa so vsake četrta leta priredili tudi odprte akademije "v zadovoljstvo tukajšnjih prebivalcev brez vstopnine, h katerim lahko vsak član pripelje možko ali žensko osebo" (člen 26).

Družba je videla svojo dejavnost najprej kot ljubiteljstvo v relativno zaprtem krogu. Šele statuti iz leta 1809 so do neke mere odprli dostop do akademij.

Člani družbe so morali za svojo dejavnost sami priskrbeti potrebna materialna sredstva. Tedenske akademije so bile povezane kar s precejšnjimi izdatki, zlasti ker so kmalu začeli vabiti tuje umetnike in jih tudi ustrezno honorirali. Vse takšne izdatke so pokrili s prostovoljnimi prispevki svojih članov.

Ugled Filharmonične družbe je v Ljubljani stalno rasel, z njim pa je raslo tudi število članstva. Med člani ne najdemo samo številnih uglednih meščanov, marveč tudi visoke in nižje cerkvene dostojanstvenike s škofom na čelu, oficirje in člane ljubljanskih aristokratskih družin. Kdor je v Ljubljani kaj veljal, je bil član Filharmonične družbe! Ob tem bi lahko rekli, da so se na njenih akademijah zbirali praktično vsi, ki jih je glasba zanimala in pritegovala. Tako je bila ekskluzivnost družbe čista formalnost. Hoteli so biti pač sami med seboj!

Družba je za svoj imidž v Ljubljani skrbela tudi s popularnimi prireditvami, kakršne so bile zelo priljubljene vožnje s čolni po Ljubljani.

Francoske vojne v devetdesetih letih 18. stoletja tudi Ljubljani niso prizanesle. Nemirni časi so trajali še dlje. Leta 1809 so nastale Ilirske province z glavnim mestom Ljubljano⁵. V tem času - do leta 1913 - Filharmonična družba ni prirejala akademij. V vsem času je priredila le en koncert (6. januarja 1811) v korist žrtvam vojne, in to z deli Beethovna, Camilla, Mozarta, Paisiella, Kromarja in neko "grande Symphonie". Lahko bi rekli, da je proglasila "kulturni molk", saj je ostala zvesta Avstriji in cesarju. Že francoska zasedba Kranjske od jeseni 1805 do marca 1806 je popolnoma ohromila delo družbe, saj so mnogi člani pred Francozi pobegnili iz Ljubljane.

Tedaj je bilo možno obnoviti delo šele leta 1808, vendar ne za dolgo. Vojne razmere so prisilile družbo, da se je tudi selila iz hiše v hišo, saj je prostore nenehno zasedala vojska. Tako je blagajnik družbe v začetku leta 1809 resignirano zapisal: "Francoska vlada, popoln zastoj družbinega dela."

Vendar so tudi Francozi skrbeli, da glasbeno življenje v Ljubljani ni povsem zamrlo. Vabili so različne gledališke družine in znano je, da je bil prvi guverner Ilirskih provinc - maršal Marmont - velik ljubitelj italijanske opere. Tako so italijanski operisti gostovali v Ljubljani po dvakrat leta 1810 in 1812. Poleg tega nam viri povedo, da so vmitev maršala Marmonta 24. maja 1811 slovesno proslavili z izvedbo opere portugalskega skladatelja Marca A. Portugala. Za uvod je skupina ljubljanskih diletantov izvedla neko simfonijo. Verjetno so bili celo člani Filharmonične družbe, ki pa niso nastopali pod njenim imenom. V času Ilirskih provinc so v Ljubljani gostovale predvsem italijanske, pa tudi nemške in francoske gledališke družbe. V eni izmed pogodb beremo zanimiv podatek o zahtevani zasedbi orkestra, ki naj ima "po 2 prvi in drugi violini, 1 violo, 1 čelo, 1 kontrabas, 2 klarineta, 2 oboi, 1 fagot in 2 rogova". Po odhodu Francozov pa se je direkcija Filharmonične družbe spet sestala in proslavila vmitev avstrijske vladavine s svečano nočno muziko.

V mirnejših časih med vojnami in seveda pred njimi pa so člani nadaljevali redno dejavnost družbe v smislu svojih statotov in drugih pravil, med katerimi so zlasti zanimive *Instrukcije* za direktorja in orkester, ki so ohranile v tiskani obliki iz leta 1805. Poln naslov se glasi: *Instruktion für das Orchester der Philharmonischen Gesellschaft in Laibach*. V njih so opredeljene pravice in dolžnosti orkestrskega direktorja in glasbenikov za urejeno in pravilno izvajanje skladb.

Orkestrski direktor je moral skrbeti za muzikalije in instrumente, odgovoren je bil direktorju družbe in glasbenikom. Za klavir so skrbeli reprezentanti. Orkestrski direktor je moral nadalje skrbeti za nabavo nove literature, za njeno prepisovanje in predlagati nabavo nove. Izbral je spored za akademije, skrbel za vaje ter določal njihovo število. Dolžan je bil uporabiti vsa sredstva - "po pameti in s sposobnostjo" - za izpopolnitev orkestra. Prepovedano mu je bilo izposojati note ali instrumente brez posebnega dovoljenja direkcije. Vsak glasebnik je moral

⁵ Primož Kuret, *Die Laibacher Philharmonische Gesellschaft und die Illyrischen Provinzen (1809-1813)* - referat na muzikološkem kolokviju v Brnu leta 1989. rkp.

upoštevati zahteve glasbenega direktorja, redno hoditi na vaje ob določenem času, saj "izkušnja uči, da samo pogoste vaje doprinesejo k izpolnitvi orkestra in k ugodnem vplivu na poslušalce".

Še bolj obsežne so instrukcije za pravilno izvedbo glasbenih del. Orkestrski direktor je bil v orkestru tudi prvi violinist, danes bi rekli koncertni mojster. "On in direktor drugih violinista smela nikoli manjkati. Morala sta se o vsem sporazumeti in drug drugega podpirati." Zanimiva sta člena 3 in 4, ki govorita uglaševanju instrumentov pred začetkom akademije: "Da bi se izognili neprijetnemu vtisu uglaševanja instrumentov, velja, da orkestrski direktor najrej in sam uglaši z enim od glavnih instrumentov, potem z vsakim posebej... Vsak član naj opusti med uglaševanjem igranje zase in nepotrebno oglašanje instrumentov." In dalje: "Da bi bil glasbeni učinek že na začetku kar najboljši, je nujno, da na prvi znak orkestrskega direktorja ves orkester pazi na pavzo nekaj minut in da na drugi znak začne s skladbo, navodilom primerno, pozorno in močno." Člen 5 pa: "Pri orkestrskih skladbah, kjer več oseb igra isti glas, je osnovno pravilo, da izvajajo ta glas tako preprosto, kot je to le mogoče. Zato se mora vsak član natančno držati glasbenih znakov; nobene note ne sme držati predolgo ali prekratko ali jo drugače izvajati; ne sme izvajati nobenih poudarkov in okraskov, kjer to ni zapisano; na začetkih skladb in po fermatah ne sme prehitovati, ampak gledati orkestrskega direktorja in kar najbolj skupaj nadaljevati skladbo. Opustitev tega navodila moti enotnost in enakost produkcije do neprijetnosti; estetska celota se pojavi kot množica tonov v kipenju, kar spravlja poslušalce pogosto v kar najbolj mučen položaj... Za zagotovitev enotnosti produkcije je odgovoren orkestrski direktor. Vsak član mora zato slediti njegovim navodilom, ne da bi se zato čutil prizadetega, ker pri tem ne gre za sposobnost posameznika, ampak celote. V orkestrskem direktorju je treba videti človeka, ki se trudi po svojih močeh z nepopustljivo prizadevnostjo za popolnost produkcije in s tem za slavo orkestra in družbe." Člen 7: "Zato je potrebno, da noben član - razen orkestrskega direktorja - ne dela pripomb in opazk na orkester, kajti s tem moti orkestrskega direktorja, moti ostale člane in zbuja nezadovoljstvo. Svoje mnenje naj pove pred produkcijo ali po njej orkestrskemu direktorju samemu."

Takšna natančnost omenjenih navodil ima gotovo razloge v izvajalski praksi časa in v odnosih med glasbeniki. Sploh je avtoriteta orkestrskega direktorja večkrat omenjena. Tudi člen 10 se nanaša na orkestrskega direktorja: "Za lažje opravljanje poslov zbere orkestrski direktor nekaj članov, ki naj mu pomagajo pri njegovih opravkih."

Težko je presoditi, ali so se ljubljanske Instrukcije zgledovale kje drugje. Zelo verjetno je, da so dejansko izhajale iz domače prakse in domačih razmer. Mnogo pozneje, leta 1849, ko so nastopili povsem novi odnosi, so Instrukcije iz leta 1805 služile kot podlaga za nova pravila. Splošno veljavnost pa ohranja zaključek Instrukcij: "Še bolj kot te instrukcije pa bodo prispevali k doseganju družbinih ciljev vsestranska pripravljenost, ustrezljivo vedenje in enotnost glasbenikov."

Sezona je trajala praktično celo leto. Delila se je v dva dela: od 1. maja do zadnjega oktobra in od 1. novembra do zadnjega aprila. Akademije so se začele ob pol sedmih zvečer. Viri nam sporočajo tudi sestavo orkestra. Podatki iz leta 1802 govorijo, da je imel orkester 25 glasbenikov. Med njimi so bile 4 prve in 4 druge violine, 2 violi, 2 violončeli, 2 oboi, 2 klarineta, 2 flauti, 2 fagota, 2 rogova, 1 klarina, 1 pavke ter 1 kontrafagot. S takšno sestavo orkestra je bilo možno izvajati praktično ves tedanji repertoar.

Pomembno dopolnilo za naše vedenje o delu Filharmonične družbe v tem času je ohranjeni *Musicalien-Katalog der Philharmonischen Gesellschaft in Laibach zum Gebrauche für auswärtige Herren Mitglieder dieser Gesellschaft, No. 1 seit 1. November 1794 bis letzten Juni 1804*. Katalog daje zanimiv vpogled v programsko usmeritev takratne družbe. Tu namreč najdemo številna aktualna dela Haydna, Mozarta, Beethovna, Jirovca, Paula Wranitzkega, Pleyla idr. Vsega skupaj je navedenih 239 skladb, ki so razdeljene na tri dele in sistematično urejene. Prvi del obsega komorno glasbo, pa tudi simfonije, uverture itd., drugi del so cerkvena in tretji del klavirska dela. Katalog omenja kar 82 simfonij, 40 uvertur, koncertov, serenad, komornih zasedb in skladbe za pihala.

Kot vemo, je moral skrbeti za nabavo novih del glasbeni direktor. Mnoge skladbe je družba dobila v dar ali jih podedovala. V glavnem gre za sodobna dela, kjer so zastopani tako nemški kakor italijanski, pa tudi drugi skladatelji. Skladbe so različne glede na zasedbo in zahteve. Fil-

harmonični orkester je pač moral biti na ravni svojega časa, da je vsa ta dela na vsakotedenskih akademijah tudi izvajal. Vsekakor so morali biti člani orkestra zelo obremenjeni. Današnji orkestri bi verjetno le težko zmogli takšno število koncertov na leto. Toda takratna Ljubljana se je z delom Filharmonične družbe lahko sproti seznanjala z glasbenim dogajanjem v svetu, saj je vsaj v prvem desetletju omenjeni katalog muzikalij kar se da sodobno uglašen. Direktorji tega časa so morali biti zelo razgledani in v glasbi zelo veščiji ljudje. Za Karla Moosa, prvega direktorja družbe vemo, da je bil spiritus agens njenega dela, ki je po njegovi smrti 1799 zastalo. Sodobniki so mu priznavali izjemne zasluge tako za glasbeni kakor za družbeni razcvet družbe. Zato ni čudno, da je njegova smrt za nekaj časa

delo družbe omrtvila, saj Karl Kogl, ki je za njim prevzel vodstvo, očitno ni imel Moosove energije, najbrž pa tudi ne časa, kolikor bi ga bilo potrebno za vodenje ustanove. Zato so družbo tudi reorganizirali in skušali najti ustrežnejše rešitve. To jim je tudi uspelo, čeprav so vojne razmere neugodno vplivale na večji razmah družbe.

Vsi trije dokumenti (statuti, instrukcije in katalog) pričajo o strukturi te meščanske družbe na glasbenem področju in nakazujejo njeno funkcijo. Omenjeni dokumenti - zlasti prva dva - pa so zanimivi pričevalci organizacije glasbenega društva. Ker je bilo to društvo praktično najstarejše in kar nekaj časa edino svoje vrste v tem delu Evrope, so pomembni tudi v širšem, evropskem merilu.

Lovorka Čoralić

PRISPEVEK K POZNAVANJU DELOVANJA SLOVENSКИH PRISELJENCEV V BENETKAH OD 15. DO 18. STOLETJA

Uvod. Historiografija.

Proces priseljevanja in delovanja priseljencev - po poreklu z različnih delov vzhodnojadranske obale in notranjosti - v italijanskih mestih je bil v prejšnjih stoletjih, posebej pa v času med 15. in 18. stoletjem, dokaj intenziven. Po svojem obsegu predstavlja neizogiben pojav pri preučevanju večstoletne povezanosti in prežemanja dveh jadranskih obal. Po intenzivnosti izseljevanja (in pogostnosti navajanja) so v Benetkah prednjačili priseljenci, po poreklu iz beneških posesti na vzhodnem Jadranu, posebej z bokokotorskega območja, srednjedalmatinskih otokov ter mest Splita, Šibenika in Zadra. Z ostalih območij na vzhodni obali Jadrana, ki se v navedenem obdobju niso nahajala v sestavu Beneške republike (notranjost Hrvaške, Slavonija, Lika, Krbava, del Istre, Primorje, Bosna, Črna gora, Dubrovnik, slovenske dežele), sta bila izseljevanje in potemtakem tudi prisotnost v Benetkah nekaj manjša, pa čeprav ju kontinuirano najdevamo v času celotnega obdobja med 15. in 18. stoletjem. S slovenskih območij je bilo izseljevanje in v Benetke posebej intenzivno zlasti iz tistih mest, ki so se v navedenem obdobju nahajala v sestavu Beneške republike (primorska mesta Koper, Piran, Izola itd.), medtem ko nahajamo navedbe o priseljencah iz slovenskih krajev in mest pod habsburško oblastjo bolj poredko in v manjšem obsegu.

V času med 15. in 17. stoletjem, v obdobju torej, ki ga zajema pričujoča raziskava, so bile oblike prisotnosti slovenskih priseljencev v Benetkah večinoma osredotočene na trgovsko-prometno komuniciranje in menjavo. Trgovina in promet s slovenskih območij sta se v tem obdobju pomembno razmahnila, tako da sta - navkljub obdobjem upadanja in kriz, ki so jih pogojevali predvsem turški vdori¹ in socialni

nemiri (kmečki pulti ob koncu 15. in v 16. stoletju) - predstavljala bistveno gospodarsko moč tamkajšnjih vodilnih mestnih središč. Razvrščena ob več pomembnih, še v rimskih časih uporabljanih komunikacijah, ki so vodile proti zahodnojadranskemu obalnemu pasu, so mesta Ljubljana, Kranj, Škofja Loka, Celje in druga sčasoma postala pomembna tranzitna središča za trgovino s primorskimi območji (sol, italijansko luksuzno blago), vzhodnoalpskim prostorom (železo) ter s Hrvaško in Ogrsko (baker, žito).² Ena od najpomembnejših smeri slovenske trgovine, s tem pa tudi prisotnosti in delovanja slovenskih izseljencev, je bil prav prostor zahodnojadranske obale, Benetke pa so kot njegovo središče imele v njem seveda najpomembnejšo vlogo. V preteklih stoletjih so v mestu na lagunah delovali mnogi trgovci in trgovske družbe iz različnih slovenskih mest;³ s svojim delovanjem in prometom so bili - na osnovi pridobljenih privilegijev iz leta 1418 - usmerjeni na območje, kjer so se sicer zbirali in trgovali nemški trgovci in podjetniki. Gre kajpak za znameniti Fondaco dei Tedeschi, ki se je nahajal v samem središču trgovsko-prometnega poslovanja, v neposredni bližini mosta Rialto.⁴ Proces prežemanja in povezovanja obeh jadranskih obal je potekal vzporedno in obojestransko, tako da v preteklih stoletjih v številnih slovenskih mestih, posebej v

stoletju, *ibid.*, let. XXX, št. 1-2, 1976, str. 3-21; V. Simoniti, Prispèvek k poznavanju turških vpadov v letih od 1570 do 1575; *ibid.*, let. XXXI, št. 4, 1977, str. 491-505.

² M. Kos, *Istorija Slovenaca*, Beograd 1960, str. 349-376; F. Gestrin, *Gospodarske osnove razrednih bojev na Slovenskem konec XV. in v XVI. stoletju*, Jugoslavenski istorijski časopis, 1974, str. 227-228, 230, 232-233, 302, 339-345, 363-370.

³ O trgovcih iz Škofje Loke in njihovem poslovanju v Benetkah, primerjaj P. Blaznik, *Škofja Loka in Loško gospodarstvo*, Škofja Loka 1973, str. 221, 289, 326-327. O ljubljanskih trgovcih v Benetkah, prim. F. Gestrin, *Oris zgodovine Ljubljane od XVI. do XVIII. stoletja*, Zgodovinski časopis, let. XI, št. 3, 1953, str. 140.

⁴ V Kùsper-F. Stelle, *Ljubljana - prijestolnica Slovenaca*, Ljubljana 1927, str. 4; Zwitter, *Starejša kranjska mesta in meščanstvo*, Ljubljana 1929, str. 65-66.

¹ Primerjaj: S. Jug, *Turjaški vpadi in Primorska od prve tretjine 16. stoletja do bitke pri Sisku 1593*, Zgodovinski časopis, let. IX, 1955, str. 47; I. Voje, *Vplivi osmanskega imperija na slovenske dežele v 15. in 16.*

Časovni okvir

Časovni okvir našega raziskovanja lahko gledamo na nastanek dokumentov, ki jih v tem delu analiziramo, umestimo v čas med 1442. in 1699. letom. Največ tovrstnih dokumentov izvira iz 16. in 17. stoletja, medtem ko se na 15. stoletje nanaša le en vir iz že omenjenega 1442. leta. Prisotnost in delovanje priseljencev iz slovenskih območij se v Benetkah deloma pokrivata z intenziteto priseljevanja z ostalih delov vzhodno-jadranske obale in notranjosti. Največjo intenziteto priseljencev, posebej to velja za priseljence z območij beneških posestev, zasledimo v drugi polovici 15. in v 16. stoletju, ko so zaradi turških vpadov, zavzetja Bosne in notranjosti hrvaških dežel dalmatinska mesta postala neposredno ogrožena in izpostavljena pogostim napadom in "zaletavanjem" turškega osvajalca. Migracije iz Dalmacije, pa tudi iz notranjosti Hrvaške in z območja bivšega Bosanskega kraljestva na zahodno-jadransko obalo, so prav takrat dosegle največjo intenzivnost, pri tem pa so Benetke kot glavno mesto enkratne državne tvorbe (enote) gotovo imele zelo važno vlogo. Priseljence iz slovenskih mest, ki so bila tedaj pod habsburško oblastjo, za razliko od omenjenega priseljevanja prebivalstva iz beneških posestev na vzhodni obali Jadrana v mestu na lagunah, najpogosteje srečujemo v 16. in 17. stoletju. Razlogov za njihovo prisotnost in delovanje v Benetkah pri tem ne moremo - kot v predhodnem primeru - iskati izključno v begu pred Turki, čeprav je tudi večji del slovenskih dežel v tem času bil neposredno izpostavljen turškim vojnimi pohodoma in pustošenjem. Slovenski priseljenci so v Benetke najpogosteje odhajali iz profesionalnih, poslovnih pobud, trudeč se, da bi tamkaj razširili, razvejali in gospodarsko vzpodbudili svojo osnovno dejavnost. Njihova prisotnost in delovanje v Benetkah nista tako izrazita kot pri dalmatinskih priseljencah, njihovo bivanje pa pogosto ni bilo trajno oziroma doživljenjsko, pač pa le začasno.

Navajanje v virih

Priseljenci, po poreklu iz slovenskih mest pod habsburško oblastjo, so v dokumentih označeni s svojim lastnim in očetovim imenom (le v nekaterih primerih) in s krajem svojega porekla. Ko je govor o mestih, beležimo največ priseljencev iz

Ljubljane (Emonia, Liubliana). V znatno manj primerih beležimo kot mesto, od koder kdo prihaja, mesta Trst (Trieste) in Gorico (Gorizza), medtem ko se Celje (Cellea) pojavlja le v enem primeru. Slovenske priseljence so najpogosteje zabeležili z njihovim regionalnim imenom, pač kot priseljence iz Kranjske, ki jo v beneških dokumentih navajajo v več različnih oblikah (Cragizza, Craniza, Carnizza, Carnite, Cragnizzo, Cragno, Carnia, Crania). Priimke priseljencev poleg lastnega in očetovega imena zasledimo samo v nekaterih primerih. Tako iz mesta Ljubljana beležimo priimka Merzun in Machuza, iz Trsta Lacovich in Stormach, s Kranjskega pa priimek Desluga.⁹ Največji del omenjenih priimkov vsebuje slovenski koren, kar nas navaja na misel, da so prebivalci teh mest navkljub različnosti in zapletenosti svoje etnične strukture večinoma bili slovenskega porekla.

Poklici slovenskih priseljencev v Benetkah

Podatke o poklicih priseljencev ugotavljamo v dokumentih neposredno za navedbo njihovih imen, priimkov in mesta njihovega porekla. Žal pa v največjem številu primerov, ki jih analiziramo, poklic priseljencev ni naveden, kar je sicer pri priseljencah z vzhodno-jadranske obale in notranjosti pogost pojav. V takih primerih nam neredko kot edina možnost za ugotovitev njihovega poklica in družbenega statusa ostane branje vsebine dokumenta, v katerem so omenjeni. V zvezi s poreklom slovenskih priseljencev so poklici navedeni le v nekaj primerih. V dveh primerih (priseljenca s Kranjskega in iz Celja) je njun poklic tekstilna dejavnost (tkalca sukna), dejavnost, ki je sicer pogosto zabeležena kot poklic priseljencev iz dalmatinsko-otoških krajev (z izjemo Dubrovnika).¹⁰ Zaposlitev v

⁹ Giacomo Merzun de Liubliana (Archivio di Scuola Dalmata, Libri conti e spese /dalje ASD, LCS/, let. 1668); Marieta Machuza de Liubliana (ASD, LCS, let. 1671-1685); Michael Lacovich condam Lorenzo de Trieste (Archivio di Stato Venezia /dalje ASV/, Notarile testamenti /dalje NT/, b. 92, št. 191, 24. 4. 1699); Marieta Stormacha de Trieste (ASD, LCS, let. 1668-1677); Elena Desluga Cranizza nominata in questa città Madalena Cranizza (ASV, NT, b. 871, št. 54, 12. 3. 1681).

¹⁰ Baldo de Cargnia tessar de panni de lana (ASV, NT, b. 323, št. 91, 28. 4. 1587); Ambrosio condam Batista de Cellea Carnite tessar de panni (ASV, NT, b. 177, št. 454, 3. 11. 1639).

državni službi (nižji uradniki) je redko zabeležena kot dejavnost slovenskih priseljencev v Benetkah. Toda tudi pri slovenskih priseljencih najdemo izjemo, saj v letu 1502 kot uradnika beneškega urada *Officio ad beccariam* zasledimo kranjskega priseljenca Mihaela Matejevega.¹¹ Večina priseljencev z vzhodnojadranske obale in notranjosti se je v Benetkah ukvarjala z manj donosnimi, v družbi ne preveč cenjenimi, zato pa vedno iskanimi poklici (z možnostjo stalne zaposlitve) v pomorski (mornarji, veslači, brodarji, barkaroli) ali obrtniški stroki (zidarji, obdelovalci lesa, čevljarji). Mesto njihove zaposlitve je bil najpogosteje beneški Arsenal, v preteklih stoletjih zagotovo eden največjih in najpomembnejših vojnih kompleksov v Sredozemlju. Kot graditelje ladij, obdelovalce lesa, zidarje, izdelovalce vesel, mornarje in brodarje, ki so bili v preteklih stoletjih, posebej v času od druge polovice 15. do 17. stoletja, vsi nujno potrebni beneški vojni floti, srečujemo v glavnem priseljence, po poreklu iz mest, ki so se nahajala v sestavu beneških posestev na vzhodnem Jadranu (največ z območja Boke Kotorske, mest Zadra, Šibenika, Splita in z otokov Hvara, Brača in Korčule). Priseljencev, po poreklu iz notranjosti slovenskih dežel oziroma območij, ki zaradi svojih naravno-geografskih lastnosti niso prihajala v stik z maritimnim (morskim) gospodarstvom, ne beležimo kot podjetnike v tovrstnih gospodarskih vejah, ampak - kot smo že dejali - v poklicih, ki so bili v glavnem usmerjeni k razvitejši, bolj iskani in finančno donosnejši obrtni dejavnosti (suknarstvo). Med drugimi poklici, ki jih srečujemo v zvezi s slovenskimi priseljenci, beležimo poklic kuharja (*cuogo*), sicer poklic priseljenca iz Gorice Ivana Antona, sina pokojnega Ivana.¹² To je poklic, ki ga - kot večino doslej omenjenih poklicev slovenskih priseljencev - težko najdemo med priseljenci iz drugih delov vzhodnojadranske obale in notranjosti.

Kraji, kjer so stanovali slovenski priseljenci

Naslednji podatek, nič manj pomemben za poznavanje delovanja in življenja priseljencev iz vzhodnega Jadrana, so kraji njihovega bivanja.

Kraje bivanja so v dokumentih označevali z določanjem posameznih župnij (*contrada*, *confinio*) znotraj mestnih predelov (*sestiere*) Benetk. Priseljenci z vzhodne obale Jadrana so se v preteklih stoletjih večinoma naseljevali v Castello. Castello je del mesta, vzdolž katerega se razteza dolga in za pristajanje ladij še posebej primerna obala (*Riva degli Schiavoni*). Tamkaj se je nahajal tudi beneški Arsenal, v katerem so našli zaposlitev mnogi naši priseljenci. Tudi bratovščina slovenskih priseljencev sv. Jurija in Trifuna (*Scuola dei ss. Zorzi e Trifone*, *Scuola dei Schiavoni*, *Scuola dalmata*) je delovala v četrti Castello. Sprva je imela svoj sedež v cerkvi sv. Ivana iz Templja (s. *Zuane del Templo*) ali sv. Ivana Furlanskega (s. *Zuane dei Furlani*). Čeprav so v četrti Castello večinoma prebivali priseljenci, po poreklu z beneških posestev v vzhodnem Jadranu, pa tamkaj skozi pretekla stoletja srečujemo tudi priseljence z drugih, nebeneških delov naše obale in iz notranjosti (Dubrovnik, Bosna, Primorje, del Istre, notranjost Hrvaške, Zagreb, Požega, Jastrebarsko itd.). Skladno s tem so v različnih župnijah četrti Castello zabeleženi tudi priseljenci iz slovenskih dežel pod habsburško oblastjo. Kot kraj njihovega bivanja v četrti Castello najpogosteje beležimo župnijo s. Pietro di Castello, do 1807. leta beneško katedralo. Nasploh velja ta župnija za kraj, kjer je v preteklih stoletjih živelo največ priseljencev iz slovenskih dežel.¹³ Razen v tej župniji nahajamo slovenske priseljence še v župnijah s. Giovanni Novo (s. Giovanni in Oleo)¹⁴ in s. Giovanni in Bragora.¹⁵ Sicer pa je osrednja mestna četrt s. Marco tisti kraj, ki ob Castellu pomeni naj-

¹³ Catarina de Gorizzia fu del Zuane de confin de s. Pietro de Castello (ASV, NT, b. 445, str. 17-18, 29. 6. 1591); Stephanus de Liubliana condam Dominici de s. Pietro de Castello (ASV, NT, b. 576, št. 489, 16. 7. 1422); Iohannes della Carnia condam Filippi de s. Pietro de Castello (ASV, NT, b. 576, št. 277, 18. 3. 1449).

¹⁴ Stella de Liubliana je prebivala v Cha Emo, v ulici Calle de Cha Balbi, v župniji s. Giovanni Novo (Archivio storico della Curia patriarcale. Curia patriarcale. Status animarum /dalje ACP, SA, b. 3 (župnija s. Giovanni Novo), let. 1583).

¹⁵ Marina Cragnizza je zabeležena kot stanovalka hiše št. 40 v Calle della Regina ante a hospedal Cagoletto v župniji s. Giovanni in Bragora. Hiša je bila v lasti tamkajšnjega ženskega samostana, ki mu je Marina plačevala 26 dukatov letne najemnine. ASV, X Savi sopra alle decime in Rialto. Catastico die Venezia (dalje X Savi), b. 420, sestiere s. Pietro di Castello. str. 397, leto 1661.

¹¹ Michael de Crania condam Matei ofital ad beccariam (ASV, NT, b. 879, št. 249, 2. 10. 1502).

¹² Zuane Anthonio de Gorizzia condam Zuane cuogo (ASV, NT, b. 961, št. 183, 23. 2. 1591).

in intenzivne zveze tudi z drugimi prebivalci mesta. Tako najdemo v oporokah slovenskih priseljencev podatke o lastnikih hiš, v katerih so prebivali, in do katerih so imeli najpogosteje uraden, zmeren odnos. Vendar pa so včasih, če oporočitelj ni imel bližnjih članov družine ali pa je po večletnem bivanju pri istem stanodajalcu pridobil njegovo zaupanje in domačnost, tudi lastniku hiše ali stanovanja zaupali izvršitev svoje "poslednje volje" ali pa so mu v spomin zapustili kak predmet iz svojega premoženja.²⁸

Versko življenje. Odnos do beneških cerkvenih ustanov in zveze z bratovščino slovanskih priseljencev sv. Jurija in Trifuna

Vernost, versko življenje in odnos do verskih ustanov v Benetkah so bili prav tako neizogiben del vsakdanjega življenja priseljencev. Po tem se pravzaprav prebivalci Benetk ne razlikujejo kaj dosti od prebivalcev drugih takratnih zahodno-evropskih mest. V oporokah priseljencev iz slovenskih mest srečujemo podatke o verskih ustanovah, s katerimi so bili povezani v času svojega bivanja in delovanja v Benetkah, o "duhovnih osebah", ki so jih poznali, ter - kar je še posebej dragoceno pri raziskovanju povezanosti med priseljenci z vzhodnojadranske obale - o njihovi vključenosti v bratovščino slovanskih priseljencev sv. Jurija in Trifuna. Prvi podatek v oporokah, ki se neposredno nanaša na versko življenje, je določitev mesta, kjer naj jih pokopljejo. V oporokah slovenskih priseljencev zelo zelo redko najdemo podatek, da naj bi koga pokopali v kateri od beneških cerkva ali samostanov. V enem samem primeru najdemo željo oporočitelja, naj ga pokopljejo v cerkvi s. Francesco della Vigna, sicer v četrti Castello.²⁹ Oporočitelji razen mesta pogreba in obleke, v kateri naj jih po-

kopljejo, zelo pogosto izražajo željo po mašah zadušnicah; najpogosteje gre za kratke marijanske maše, včasih pa tudi za dolge, gregorijanske maše.³⁰

V ozki povezavi z določitvijo kraja pogreba in z ostalimi pogrebnimi običaji srečujemo tudi željo, naj gre katera od znanih, zaupnih oseb na romanje, da bi tamkaj izprosila odpustek in rešitev pokojnikove duše. Gre za romanja v katero od beneških ali pa v kako drugo italijansko romarsko središče. V oporokah ne najdemo želje, naj bi kdo šel na romanje v druga, oddaljenejša italijanska (Rim, Asissi, Loreto, Monte Gargano itd.) ali evropska romarska središča (npr. Santiago de Compostela v Galiciji). Romarske želje so večinoma povezane z enim od štirih tradicionalnih beneških romarskih mest (s. Croce, s. Laurenzio, s. Pietro di Castello, s. Trinità). Govorimo namreč o oporoki Elizabete, hčere Ivana iz Ljubljane, ki svojemu sorodniku Bartolu zapušča del svoje obleke kot nadomestilo za romarsko pot v beneško svetišče s. Croce v istoimenskem predelu Benetk.³¹

Posebej važen in za raziskovanje verskega življenja naših izseljencev izjemno zanimiv vidik, pa je njihov odnos do cerkvenih ustanov (cerkev, samostanov, hospitalov, bratovščin) in "duhovnih oseb" (duhovnikov, redovnikov, laikov itd.), kakršnega so pokazali, ko so v oporokah določali legata. Slovenski priseljenci verskim ustanovam v Benetkah niso prav pogosto zapuščali darov, tako da jih nikakor ne najdemo v vsaki oporoki, ki smo jo imeli priložnost proučiti. Tako se v oporoki Mihaela Lakoviča, sina pokojnega Lorenza iz Trsta, omenja bratovščina Presvetega zakramenta, ki ji oporočitelj zapušča sliko, na kateri sta prikazana sv. Kajetan in sv. Anton. Bratje omenjene bratovščine, ki ji je najverjetneje pripadal tudi sam Mihael, so bili v znak hvaležnosti dolžni ohranjati spomin na pokojnika.³² Podatke o darovanju

²⁸ Franceschina moglier Zuane Antonio de Gorizzia condan Zuane: Laso a Marietta mia madona una camisa nova (ASV, NT, b. 961, št. 183, 23. 2. 1591); V svoji oporoki Elizabeta, hči Ivana iz Ljubljane in soproga Jakoba iz Kotora, določa za izvršiteljico svoje oporoke svojo mater Stano, po poreklu iz Šibenika. V primeru, da bi njena mati umrla, naj bi bil izvršitelj oporoke beneški plemič Jerolim, sin pokojnega Filipa Quirini in sorodnik Nikole Quirinija, v katerega hiši je Elizabeta prebivala. (ASV, NT, b. 143, št. 81, 16. 4. 1548).

²⁹ Elisabeta filia ser Iohannis de Emonia: ...sepolto a s. Francesco Vinea in habito della Madonna in dosso (ASV, NT, b. 143, št. 81, 16. 4. 1548).

³⁰ Elisabeta filia ser Iohannis de Emonia: ... et poi sia venduta tanta robba e sia sodisfatte messe s. Gregorii e s. Marie per anima mea (ASV, NT, b. 143, št. 81, 16. 4. 1548); Elena Desluga Cranizza nominata Madalena Cranizza: Voglio che siano date messe per l'anima mea (ASV, NT, b. št. 54, 12. 3. 1681).

³¹ Elisabeta filia ser Iohannis de Emonia: ... ecceto il tabaro de panno negro qual sia dato a Bortolo petznario mio cugnado pero obligando andar alla Croce (ASV, NT, b. 143, št. 81, 16. 4. 1548).

³² Michael Lecovich condan Lorenzo da Trieste: Lascio alla scuola del Sanctissimo Sacramento della mia contrada dove seguire la mia morte ilquadro con score

rokah naših priseljencev je o tem množica podatkov. Iz njih razberemo željo, da bi jih pokopali v grobnici bratovščine, za kar ji zapuščajo določeno vsoto ali kak uporaben predmet za cerkveno bogoslužje (kelih, mašniško oblačilo, slike in podobno). Največ podatkov o članih bratovščine najdemo v knjigah, ki se nahajajo v arhivu bratovščine, dandanes znane pod imenom Scuola Dalmata. Knjigi bratovščine z naslovom *Libri conti e spese* in *Capitular della veneranda Scuola die ss. Giorgio e Trifone*, vsebujeta po kronološkem redu vpisane najvažnejše podatke o zgodovini bratovščine, njenih članih, funkcijah v njeni upravi, gvardijanih (*guardian grande*), odborih za humanitarno-karitativno dejavnost in o številnih stroških, dohodkih in odhodkih Scuole v preteklih stoletjih. *Capitular* vsebuje prepise ali regeste najvažnejših dokumentov, povezanih z zgodovino bratovščine od njene ustanovitve 1451. leta do današnjih dni. V ostalih knjigah bratovščine se nahajajo podatki o članstvu, upravi, delovanju ter prihodkih in odhodkih bratovščine. Knjige so ohranjene od sredine 17. stoletja. Pri našem raziskovanju smo zajeli čas od srede 17. stoletja do začetka 19. stoletja. V zvezi s slovenskimi priseljenci lahko odkrijemo kakšen podatek o njihovi prisotnosti in delovanju v bratovščini, čeprav so bili sicer manj številni v članstvu (večino so vendarle predstavljali priseljenci z beneških posestev v vzhodnem Jadranu).

V oporokah slovenskih priseljencev, ki smo jih doslej imeli priložnost preučiti, ne najdemo podatkov o tem, da bi kdo želel pogreb v grobnici bratovščine. Tudi legatov, ki bi jih poslali k bratovščini, ne zasledimo.

Podatke o članstvu slovenskih priseljencev v bratovščini pa najdemo v knjigah *Libri conti e spese* iz 17. stoletja. Slovenskih priseljencev niso niti v enem slučaju zabeležili kot nosilce katere od služb v upravi bratovščine (npr. *guardian grande*, *vicario*, *guardian di matin*, *degan de mezzo anno*, *degan de tutto anno* itd.). Njihova imena najdemo le med člani. V drugi polovici 17. stoletja kot člane iz Trsta omenjajo Marieto Stormach (1656-1677) in Agnes (1660-1663).³⁹ Kot člane Scuole Dalmate iz Ljubljane v času med leti 1655 in 1685 beležimo imena: Menega de Cristof (1655), Orsetta (1660), Gregorio de Mattio (1663-1673), Giacomo Merzun (1668), Marieta Machuza, omenjeno tudi kot Marieta

Machuza Cagnizza (1671-1685), in Agnesa, tudi Agnesa Cagnizza de Liubliana (1681-1682).⁴⁰ Kot člane bratovščine brez navedbe kraja, od koder prihajajo, ali pa le z regionalno kranjsko pripadnostjo, zasledimo še naslednje slovenske priseljence: Anetto de Prospero Cragno (1655-1672), Orsolo Cagnizza (1663), Mario Carnizza (1668), Giacoma Oscatri Cagnizzo (1672-1673), Gerolima Cagnizza (1672) in Mattia Cagnizzo (1673).⁴¹

Zaključek

Ko zaključujemo pregled prisotnosti in delovanja slovenskih priseljencev z območij pod habsburško oblastjo v času med 15. in 17. stoletjem, lahko izpostavimo nekaj sklepnih dejstev.

Obdobje, na katerega se nanaša največji del dokumentov, ki smo jih analizirali v tej raziskavi, zajema čas med 16. in 17. stoletjem, kar pa se (posebej 16. stoletje) prekriva z obdobjem največje intenzitete izseljevanja z vzhodnojadranske obale in notranjosti v Benetke. Slovenskih priseljencev tako po številčnosti kot po omembah ne najdemo tolikokrat kot priseljence z beneških posestev v vzhodnem Jadranu. Njihovo bivanje v mestu na lagunah je pogosto bilo le občasno, ne pa doživljensko. Priseljenci iz slovenskih dežel v Benetke niso odhajali izključno (kot se je dogajalo pri priseljencih iz Dalmacije, Bosne in notranjosti Hrvaške in Slavonije) zaradi turških vpadov in zoževanja njihovega ozemlja ter eksistenčne nuje, ampak predvsem zaradi gospodarskih, podjetniških poslov. V Benetkah so pač hoteli razvejati in okrepiti svojo osnovno poklicno dejavnost.

S krajem svojega bivanja so bili slovenski priseljenci večinoma povezani z župnijami v četrti Castello. To je tisti predel Benetk, kjer v vseh stoletjih beležimo največje število slovenskih priseljencev. V manjšem številu jih sicer najdemo tudi v nekaterih drugih, slovanskim priselencem manj dostopnih predelih Benetk (četrt s. Croce). Po poreklu so bili slovenski priseljenci iz Ljubljane, Celja, Gorice in Trsta, nemalo pa jih je zabeleženo samo z oznako "Kranjska".

Čeprav v večini dokumentov niso navedeni njihovi poklici, je mogoče opaziti, da so bili

³⁹ Archivio di Scuola Dalmata (dalje ASV), *Libri conti e spese* (dalje LCS), leta 1656-1677.

⁴⁰ ASD, LCS, leta 1655-1685.

⁴¹ ASD, LCS, leta 1655-1673.

slovenski priseljenci zaposleni v strokah, ki so bile drugim priseljencem z vzhodnojadranske obale manj dostopne in zato med njimi slabo razširjene. Gre za tekstilno stroko (suknarji), uslužbenke v mestnih uradih in uslužnostne delavce (kuharji).

Vsakdanjik priseljencev je potekal - kot je za prebivalce mest običajno - znotraj družinskih in sorodstvenih krogov, med prijatelji in znanci. Pri tem je zanimivo dejstvo, da se med prijatelji in znanci slovenskih priseljencev velikokrat omenjajo tudi priseljenci iz drugih italijanskih mest. Komunikacija s priseljenci z drugih območij vzhodnojadranske obale je bila manjša. Vendar pa je najizrazitejša oblika povezanosti slovenskih priseljencev s priseljenci z drugih delov vzhodnojadranske obale in notranjosti bratovščina slovanskih priseljencev sv. Jurija in Trifuna. V njej skozi 17. stoletje srečujemo priseljence iz vseh omenjenih slovenskih mest in krajev, vendar le kot člane, nikoli pa kot nosilce katere od upravnih funkcij v bratovščini.

Na koncu lahko sklenemo, da so v 16. in 17. stoletju tudi slovenski priseljenci s habsburških območij predstavljali pomemben del priseljencev z vzhodnojadranske obale. Zagotovo so tudi oni marsikaj prispevali k številnim oblikam povezovanja dveh jadranskih obal.

Seznam slovenskih priseljencev v Benetkah

V prilogi objavljamo seznam vseh slovenskih priseljencev, omenjenih v dokumentih, ki smo jih v delu analizirali. Imena so navedena po abecednem redu, ob vsakem imenu pa je naveden fond, iz katerega je povzet podatek, ter signatura vsakega posamičnega dokumenta.

1. Agnesa Cragnizza de Liubliana (ASD, LCS, 168-1682).
2. Agnesa de Trieste (ASD, LCS, 1660-1663).
3. Anetta de Prospero Cragno (ASD, LCS, 1655-1672).
4. Baldo de Cargnia tessor de panni de lana della contrada de s. Simon Picolo (ASV, NT, b. 323, št. 91, 28. 4. 1587).
5. Elisabeta filia ser Iohannis de Emonia habitatoris Venetie de contrada s. Juliani et uxor Jacobi caselarii de Cataro (ASV, NT, b. 143, št. 81, 16. 4. 1548).
6. Elena Desluga Cranizza nominata in questa città Madalena Cranizza de confinio s. Zuane in Bragora (ASV, NT, b. 871, št. 54, 12. 3. 1681).
7. Franceschina condam Tiberio Schiavon consorte de Ambrosio condam Batista de Cellea Carnite tessor de panni de contrada s. Fantin (ASV, NT, b. 177, št. 454, 3. 11. 1639).
8. Gerolima Cragnizza (ASD, LCS, 1672).
9. Giacomo Merzun de Liubliana (ASD, LCS, 1668).
10. Giacomo Oscatri Cragnizzo (ASD, LCS, 1672-1673).
11. Gregorio de Mattio de Liubliana (ASD, LCS, 1663-1673).
12. Iohannes della Carnia condam Filippi de s. Pietro di Castello (ASV, NT, b. 576, št. 277, 18. 3. 1449).
13. Mara Carnizza (ASD, LCS, 1668).
14. Marieta Machuzza de Liubliana (ASD, LCS, 1671-1685).
15. Marieta Stormacha de Trieste (ASD, LCS, 1656-1677).
16. Marina Cragnizza (X Savi, b. 420, sestiere Castello, 1661, str. 397).
17. Mattio Cragnizzo (ASD, LCS, 1673).
18. Menegha de Cristof de Liubliana (ASD, LCS, 1655).
19. Michael Lacovich condam Lorenzo de Trieste (ASV, NT, b. 92, št. 191, 24. 4. 1699).
20. Orsetta de Liubliana (ASD, LCS, 1660).
21. Orsola Cragnizza (ASD, LCS, 1663).
22. Stella de Liubliana (ACP, SA, b. 3, leto 1583, župnija s. Zuane Novo).
23. Stephanus de Liubliana condam Dominici de contrada s. Pietro di Castello (ASV, NT, b. 576, št. 489, 16. 7. 1442).

Prevedel: Anton Šepetavc

Žarko Lazarević

KMEČKI DOLGOVI OB SEVERNI MEJI 1918 - 1945 (od Rateč do Hodoša)*

Kakor nam pove naslov, bomo v razpravi obravnavali kmečke dolgove ob severni slovenski meji v letih prve jugoslovanske države. Že na začetku moramo opozoriti, da tu ne gre za kakšen geografsko, politično ali gospodarsko zaokrožen teritorij, temveč za prilagoditev materije nosilni temi letošnjega zborovanja. Obenem velja opozoriti tudi na omejitve v globini obravnave opredeljene snovi, saj trčimo na vrzel, kako opredeliti obmejni pas, oziroma do kod le-ta seže v notranjost Slovenije. Pri razrešitvi te dileme se nam ponujata dve možnosti, ali obravnavati ob meji ležeče politične občine ali pa okraje. Pri pregledovanju ohranjenega gradiva se izkaže, da dileme pravzaprav ni, saj podatkov, ki bi nam nudili vpogled v občinske razmere, žal ni ohranjenih. Torej nam ni preostalo drugega, kot da se prilagodimo naravi ohranjenega gradiva in kmečke dolgove obravnavamo na nivoju obmejnih okrajev. S tem pa naletimo na drugo čer, ker so ti okraji segali tudi globoko v notranjost Slovenije in torej niso zajemali samo obmejnega pasu. Vendar moramo tudi ta pomislek odmisлити, ker ni možna druga pot kot podreditev strukturi virov. Tako bomo v naši razpravi obravnavali ob meji ležeče okraje: Radovljico, Kranj, Gornji Grad, Dravograd, Maribor levi breg, Ljutomer in Mursko Soboto. K naštetim bomo pritegnili še okraj Kamnik, ki resda ni ležal neposredno ob meji, vendar lahko njegov severni del brez dvoma uvrstimo v obmejni pas, in iz spoštovanja do gostiteljev še okraj Slovenj Gradec.

Dolgov ob meji ni mogoče obravnavati ločeno od splošnega gospodarskega razvoja v Sloveniji oziroma Jugoslaviji, saj so tudi kmetje s tega področja delili enake tegobe kot drugi. Zato si je nujno ogledati še širši okvir naše problematike. V novonastalo jugoslovansko državo so slovenski kmetje stopili tako rekoč brez dolgov, saj je v teku prve svetovne vojne in neposredno po njej prišlo do samodejne razdolžitve kmetov, kar je bila posledica visokih medvojnih kmetijskih cen in povojne inflacije. Žal je bil to za večino kmetov le kratkotrajen predah, ker so se dolgovi kmalu začeli ponovno kopičiti, na kar je opo-

zarjalo skokovito povečevanje števila prisilnih izterjav oziroma dražb.¹ V prvi polovici dvajsetih let je bilo zaradi inflacijske vladne politike, ki je bila v tedanjih razmerah neurejene državne zgradbe opravičljiva, denarja v izobilju, obrestne mere pa so bile nerealne, kar je vzpodbujalo najemanje novih in novih posojil tako za potrošnjo kot tudi za financiranje tekoče proizvodnje ali novih investicij.² Tedaj so bili kmečki dolgovi še majhni in v narodno gospodarskem oziru še prav nič zaskrbnjujoči. Po približnih ocenah naj bi se v štirih letih od nastanka države povečali s 16 na 50 milijonov dinarjev.³ Zato ne preseneča, da so bili daleč od oči in zanimanja javnosti. V času gospodarskega poleta in vseplošnega optimizma pač nihče, razen zelo redkih posameznikov, ni opazil naraščajočega procesa nove zadolženosti kmetov.

V drugi polovici dvajsetih let so se gospodarske razmere temeljito spremenile, saj ta leta zaznamuje omejevalna denarna politika in zapiranje zahodnoevropskih kmetijskih tržišč. Zaradi monetarističnih ukrepov so začele inflacijski rasti prilagojene cene padati, vendar ne samo kmetijske, čeprav v večji meri kot industrijske, kar je znižalo kupno moč kmetov. Ob zmanjšanem dohodku in s tem realno povečanimi obremenitvami, kmetje sčasoma niso več zmogli pokrivati vseh svojih izdatkov, npr. za servisiranje inflacijskih dolgov, za nove investicije in marsikdaj tudi za nakup vsakdanjih potrebščin. Zato so se kljub povečanim obrestnim meram, kot posledici restriktivne monetarne politike, zatekali v zadolževanje.⁴ Ravno v drugi polovici dvajsetih let so slovenski kmetje ustvarili večino

* Referat z XXVI. Zborovanja slovenskih zgodovinarjev v Slovenj Gradcu, 29. 9. 1992.

¹ Alojzij Trstenjak: Zadolževanje na kmetih v Sloveniji, Socialna misel št. 7-8/1926, str. 159.

² Nikola Vučo: Agrarna kriza u Jugoslaviji, Beograd, 1968, str. 111-112; Fran Gabrovšek: Kmetijski kredit, Za izboljšanje življenjskih pogojev našega kmetijstva I, Ljubljana, 1938, str. 90-91.

³ Kmetijski list, 14. 5. 1924.

⁴ Vučo, nav. delo, str. 68-71, 84 in 112.

ju, kjer je na zadolženih kmetijah živelo kar 80% okrajnega prebivalstva. V primerjavi s številom kmečkega življa je bil delež še bolj zaskrbljujoč, saj je prebivalstvo z zadolženih kmetij pomenilo kar 92% kmečkega življa. V preostalih okrajih, z izjemo radovljiškega, je bil delež zadolženega kmečkega prebivalstva znatno nižji, a vendarle še vedno visok. Dosegal je približno polovico od kmetijstva odvisnega prebivalstva.

Drugačno sliko pokaže stopnja zadolženosti, kjer so opazne precejšnje razlike med obema skupinama okrajev. Kmetje iz goratih okrajev so imeli, z izjemo kamniškega, neprimerno višje dolgove kot v treh ravninskih okrajih. Tako je dolg na kmetijo iz prve skupine okrajev znašal od 26.000 do slabih 40.000 dinarjev v dravogradskem okraju. Istočasno so v treh ravninskih okrajih ugotovili med 10.000 in 20.000 dinarji dolga na kmetijo. Ta razlika je razumljiva, če si priključimo v spomin podatke o povprečni velikosti zadolženih kmetij, in upoštevamo dejstvo, da je bila zemlja več ali manj edino kmečko premoženje, ki so ga zastavljali pri najemanju posojil. Trditve o večji zadolženosti kmetov iz goratih okrajev potrjujejo tudi podatki o vsoti dolga na hektar zemlje v lasti zadolženih kmetov, tako vse kot tudi obdelovalne. Vsota dolga na hektar zemlje sicer ni ravno najbolj posrečena primerjava zaradi različne geografske strukture okrajev, ki je tudi opredeljevala strukturo kmečkih gospodarstev. Kljub temu so dolgovi zaradi manjših kmetij in večje poseljenosti in temu primernim dohodkom kmetom v ravninskih okrajih realno verjetno predstavljali večje breme kakor v goratih.

Zanimivo je tudi vprašanje, pri kom so se kmetje zadolževali. Ob pogledu na ustrezno tabelo ugotovimo, da so kmete, tako kot drugod v Sloveniji, najbolj izdatno kreditirali privatni upniki. Vendar je to samo en del odgovora, saj nam ne pove, kdo se skriva pod tem poimenovanjem. Manjkajoči del odgovora najdemo v zemljiški knjigi, iz katere lahko razberemo, da je bilo med njimi največ posestnikov, gotovo iz vrst premožnejših na podeželju, trgovcev in odvetnikov.²⁸ Delež terjatev privatnih upnikov je bil odvisen od prisotnosti kreditnih zadrug, hranilnic in bank, vendar se v nobenem okraju ne spusti pod 40%, v mariborskem pa je celo presegal 60%. Široko razpredena mreža kmečkih kreditnih zadrug je kmetom omogočala sorazmerno lahek dostop do posojil. O njihovi pomembnosti priča

dejstvo, da so kmetje pri njih najeli kar tretjino kreditov. Sledile so jim regulativne ali mestne hranilnice, vendar njihov pomen ni dosegal združne vloge. Zanimivo je, da so slovenske banke zelo pičlo kreditirale kmete, očitno so bile naložbe v industrijo in trgovino bolj mikavne. V tem pogledu je izjema Prekmurje, kjer je delež bančnih terjatev med kmečkimi dolgovi dosegal skoraj 15%, ob tem pa je bil sorazmerno nižji delež privatnih upnikov. Državne banke kot sta bili Državna hipotekarna (DHB) in Privilegirana agrarna banka (PAB) slovenskih kmetov take rekoč nista kreditirali. Njun delež je bil namreč tako malenkosten, da ga lahko brez škode zemarimo. Privilegirana agrarna banka je v Sloveniji pridobila na pomenu šele po letu 1936, ko je prišlo do konverzije kmečkih dolgov.

Fran Trček, tedanji ravnatelj liberalno usmerjene Zveze slovenskih zadrug, trdi, da je bil kredit v vseh letih prve jugoslovanske države drag. Po ceni denarja naj bi izstopali mestni zavodi, ki da se niso zadovoljili samo z zaslužkom za pokritje režijskih stroškov, temveč so prvenstveno zasledovali dobiček. Zlasti je izpostavil prekmurske kreditorje, katere je dobesedno obtožil oduševanja. Medtem ko je bila pri vaških kreditnih zadrugah razlika med aktivno in pasivno obrestno mero od poldruega do 3%, so mestni zavodi zaračunavali tudi dvakrat toliko. Obrestne marže za posojila pri podeželskih zadrugah so tedaj znašale od 4 do 10%, v mestih pa od 5 do 18%,²⁹ pač v odvisnosti od gospodarskih razmer.

Vsaka anketa o zadolževanju bi ostala nedorečena, če ne bi ugotavljali tudi vzroke tega pojava. Podatkov, ki bi odkrivali vzroke zadolžitve v obravnavanih okrajih, ni na razpolago. Pri Privilegirani agrarni banki so jih izmed vseh slovenskih okrajev raziskali samo v novomeškem. Če smemo tamkajšnje razmere posplošiti, potem lahko zapišemo, da je kar polovica kmečkih dolgov nastala zaradi neproduktivnih namenov. Izstopale so zlasti dote in dediščine, ki so botrovale kar četrtini dolgov. Delež neproduktivne zadolžitve je bil verjetno še višji, saj posojila za zidanje poslopij (23%) in nakupovanje zemlje (16,9%) še ne prinašajo dohodka sama po sebi. Ravno ti dve postavki sta bili precej visoki. Prava investicija za povečanje proizvodnje in dohodka bi bila v kombinaciji z

²⁸ Več o tem glej Lazarevič, nav. delo, str. 375.

²⁹ Fran Trček: Kmečki dolgovi v preteklosti, Kmečki glas št. 43/1963.

Eva Holz

CESTE - ELEMENT GOSPODARSKEGA RAZVOJA V PRVI POLOVICI 19. STOLETJA?*

Večkrat je govor o tem, kaj je vzrok, da neka dežela hitreje napreduje od druge, čeprav imata precej podobne pogoje. Navadno je odgovor tak, da je cestna povezava preslaba, kajti ceste omogočajo prodajo domačega blaga, pa tudi uvoz novega blaga in idej. Vendar pa same ceste niso dovolj. Potrebno je tudi, da so dobro vzdrževane in da je na njih zagotovljena varnost.

Slovensko narodno ozemlje je bilo v prvi polovici 19. stoletja dobro preprejeno s cestami vseh kategorij. Tu so potekale t.i. državne ceste, od katerih je bila najpomembnejša glavna komercialna cesta Dunaj-Trst. Od te se je odcepila še državna cesta na Reko in na drugi strani proti Gorici. Na Koroško so vodile državne ceste preko Ljubelja, Podkorena in Jezerskega, pa predelska cesta ali obsoška cesta ter erarska dravska ali koroška vezna cesta. Pomembna je bila zagrebška državna in karlovška glavna, komercialna in poštna cesta. Med njimi je bila razpredena mreža cest nižje kategorije, ki so med seboj povezovale glavne in nanje navezovale večje in manjše kraje.

Že gradnja in vzdrževanje tako goste cestne mreže je zahtevala od dežel, v katerih je bila mreža razpredena, primerno bogastvo. Po drugi strani pa so morale biti tudi dežele gospodarsko dovolj močne in podjetne, da so predvidele, da rabijo ali bodo potrebovale gospodarsko povezavo z ostalim svetom. Sama gradnja neke večje, recimo državne ceste, ali pa večja vzdrževalna dela na taki cesti, so za določeno ozemlje pomenila kar pomemben gospodarski faktor. Odkupiti je bilo treba dele zemljišč in že to je sprožilo vrsto problemov. Na Štajerskem je bilo treba za sadovnjake odšteti 6 kr, za polja in travnike 4 kr, za gozdove in drugo posest pa 2 kr za kvadratni seženj (kvadratni seženj = 3,597 m²). Na Kranjskem je bila cena za vrtove in polja 10 kr, za travnike 8 kr, za gozdove, ki so pripadali hubam, in vso drugo zemljo, razen občinske, pa 6 kr za kvadratni seženj. Cestni komisar je imel pravico sestaviti odkupno listino, plačilo je bilo treba opraviti na posestvu. O plačilu je na Štajerskem veljalo pravilo, da je vsoto do 30 gld treba izplačati takoj, če pa je bila višja, je bilo treba zadevo

predati deželnemu katastru. Podložnikom je bilo treba zagotoviti, da je bil pri izplačevanju prisoten tudi cestni komisar, da jim graščinski uradniki po podpisu pogodbe niso pobrali denarja nazaj.¹ Poleg tega se je ob takih delih na manjšem prostoru pojavila večja skupina ljudi, ki je s svojim delom, obnašanjem in potrebami gotovo tudi vplivala na okolico. Tako so n.pr. za dela na cestnem odseku med Vrhniko in Planino v začetku 19. stoletja (1802) določili skupino 15 minervej, 400-500 vojaških delavcev, 100 zidarjev, 10 tesarjev. Vojaštvo je nadzorovalo 6 častnikov in 2 podčastnika.²

Ceste so se delile na posamezne kategorije glede na to, kdo jih je vzdrževal in kako so bile grajene. Te razporeditve so v 19. stoletju večkrat spreminjali. Najprej so na področju Ilirskih provinc razporedili ceste po svojem okusu in potrebah Francozi. Ti so jih razdelili v tri razrede. V prvi razred so spadale ceste, ki so bile pomembne za francosko trgovino, n.pr. Napoleonova cesta, ki je povezovala celotne Ilirske province od Ljubljane do Kotora. V drugi razred so spadale ceste, ki so bile nacionalnega pomena in so povezovala glavna mesta poddelegacij, v tretji razred pa so šteli ceste, ki niso bile splošnega pomena, vzdrževati pa so jih morale občine.³ Po končanih francoskih vojnah in po ponovni zasedbi naših krajev je oblast na Dunaju leta 1821 znova razdelila ceste po kategorijah. Državne ali glavne ceste so bile grajene kot chaussée ali visoke ceste. Imele so umetno podlago, predpisano širino vozišča 9,58 m (30 čevljev), morale so biti dvignjene nad obzorje in imeti stranske in odtočne jarke. Cestna bankina je morala biti 9,05 cm (4 cole) nižja od cestišča. Najstrmejši vzpon je

* Referat na 26. zborovanju slovenskih zgodovinarjev v Slovenj Gradcu.

1 Joseph Schemerl: Ausführliche Anweisung zur Entwerfung, Erbauung und Erhaltung dauerhafter und bequemer Strassen. Wien 1807, tretja knjiga, str. 351-377.

2 Rafael Ogrin: Nova cesta od Vrhnike do Planine. Kronika 7, Ljubljana 1959, str. 74-75. AS.-GUB. ARH. fasc. 28 in fasc. 54.

3 Melita Pivec-Stelè: La vie économique des Provinces Illyriennes (1809-1813). Paris 1930, str. 79-106.

izseljevanja iz teh krajev. Gosposka selitev ni dovolila. Priseljenci so smeli oditi le z dovoljenjem, vendar pa se je v letu 1812 brez dovoljenja odselilo iz celjske kresije 264 moških, največ iz Žovneka, eden iz Celja, eden iz Slovenske Bistrice in nihče iz Slovenj Gradca.²¹

Tako lahko to razpravo zaključim z nekoliko prilagojenim poročilom popisovalca z Bizeljskega: "Ker ni večjih tovarn, ni večje škode na zdravju in npravnosti prebivalstva."²²

Časopis za zgodovino in narodopisje 31. Maribor 1936, str. 132-136; Metka Vrbnjak: Gospodarska in socialna podoba Ruš in okolice med 1812 in 1843. Ruška kronika. Ruše 1985, str. 316-391; Mavricij Zgonik: Delež falske graščinske posesti pri razvoju gospodarstva in preoblikovanju pokrajine na Lovrenškem in Ruškem Pohorju v 19. stoletju. Časopis za zgodovino in narodopisje 8 (43). Maribor 1972, str. 75-99.

²¹ Niko Kuret: Slovensko Štajersko pred marčno revolucijo 1848. Ljubljana 1987, prvi del, drugi snopič, str. 122.

²¹ Niko Kuret: Slovensko Štajersko pred marčno revolucijo 1848. Ljubljana 1985, prvi del, prvi snopič, str. 76.

Iz tabele je razvidno, da se je število šoloobiskujočih deklic nekaj let pred odprtjem dekliške šole precej povečalo, čeprav so razlike med šoloobiskujočimi dečki in deklicami še vedno dokaj velike. Ob pregledu vseh katalogov glavne šole sem ugotovila, da so obiskovale deklice tretji razred samo leta 1812 in 1814, in sicer:

1. semester 1812. leta: Christianelli Barbara, stara 12 let, oče kirurg; Stepischneg Marija, stara 12 let, oče tesarski mojster; Storn Jožefa, stara 12 let, in njena sestra Terezija, stara 13 let, oče dimnikar;

2. semester 1812. leta: Christianelli Barbara in Storn Jožefa;

1. semester 1814. leta: Goritscheg Jožefa, stara 11 let, oče čevljar; Schnech Agnes, stara 12 let, oče krčmar; Stepischneg Ana, stara 12 let, in njena sestra Terezija, stara 11 let, oče tesarski mojster; Teutschmann Antonija, stara 10 let, oče pek.

Po sprejetju zakona 1869. leta ni bilo več tolikšne razlike med številom šoloobiskujočih deklic oziroma dečkov - obstoječo razliko v korist enih ali drugih pa lahko imamo do neke mere za normalno.

Šoloobiskujoči otroci na mestnih šolah⁴

v letih:	1875/76	1885/86	1895/96	1905/06	1915/16
dečki	289	344	328	500	484
deklice	245	363	312	462	501
skupaj	534	707	640	962	985

Šoloobiskujoči otroci na okoliških šolah⁵

v letih:	1875/76	1885/86	1895/96	1905/06	1915/16
dečki	175	261	405	430	384
deklice	160	212	462	384	427
skupaj	335	473	867	814	811

Leta 1875 je viden upad števila šoloobiskujočih otrok na mestnih šolah, kar je bilo posledica ustanovitve okoliške šole. V celoti pa je število šoloobiskujočih otrok naraslo predvsem iz dveh razlogov:

- z zakonom je bila predpisana osemletna šolska obveznost - torej je bila zajeta večja popu-

lacija otrok in sicer v starostnem obdobju 6-14 let, prej pa 6-12 let; število všolanih krajev se je povečalo. Več šol je lahko sprejelo večje število učencev;

- šolski okoliš je bil razdeljen med občini Celje - mesto in Celje - okolica.

Mestne šole - šolski okoliš leta 1839

všolani kraji	št. hiš	nevšolani kraji	št. hiš
Celje	198	Dobrova	18
Breg	18	Košnica	21
Babno	14	Lisce	31
Gaberje	17	Lokrovec	17
Lava	21	Medlog	19
Ložnica	14	Ostrožno	28
Polule	24	Pečovnik	36
Spodnja Hudinja	14	Pristava	9
Zavodna	10	Zgornja Hudinja	29
Miklavžki hrib - delno	15	Miklavžki hrib - delno	6
Zagrad - delno	15	Zagrad - delno	32
skupaj	360	skupaj	246

⁴ ZAC, fond MŠC, fasc. 8-12 in fasc.15, sig. 8/204, 9/213, 11/223, 12/233, 15/243.

⁵ ZAC, fond OŠC, fasc. 1, 2, 3, 6, 9; fond MŠC, fasc 59, sig. 59/488.

Starost šolobiskujočih otrok na glavni šoli

v letih: starost	1816		1828	
	dečki	deklice	dečki	deklice
5 let	-	2	-	-
6 let	7	3	7	13
7 let	16	6	29	20
8 let	14	5	33	16
9 let	29	6	38	16
10 let	23	12	35	19
11 let	24	8	29	10
12 let	22	3	35	5
13 let in več	48	1	32	1
neznano	-	-	46	-

Ob upoštevanju, da je bila šolska obveznost šestletna - od 6. do 12. leta - v tabeli starosti nad 12 let nisem razčlenjevala. Potrebno pa je povedati, da je bila zgornja meja starosti v obravnavanih letih pri deklicah 13, pri dečkih pa 21 let.

Starost šolobiskujočih dečkov je bila vse do uveljavitve zakona, sprejetega 1869. leta, precej višja, kot bi glede na šolske predpise pričakovali.

Šolski obisk na nedeljskih šolah

- V Celju so bile štiri nedeljske šole, in sicer:
1. nedeljska začetna šola (slovenska), ki so jo obiskovali dečki in deklice namesto redne šole;
 2. nedeljska nadaljevalna šola (nemška) za deklice, ki so končale dekliško mestno šolo (trivialko);
 3. nedeljska nadaljevalna šola za dečke, ki je usposabljala za obrtne poklice - predhodnica poznejše obrtne šole;
 4. nedeljska privatna trgovska šola za dečke.

Slovenska nedeljska šola je bila začetna - v njej so si pridobivali osnovno znanje otroci, ki niso znali nemškega jezika; torej otroci slovenskih staršev. Bila je pod vodstvom in nadzorstvom duhovščine. Poudarek je bil na verski vzgoji; nekateri otroci so obiskovali samo pouk verouka - leta 1837 je bilo teh otrok 40 (30 deklic in 10 dečkov).¹¹

Šolobiskujoči otroci na slovenski nedeljski šoli¹²

v letih:	1829	1830	1831	1834	1837	1841	1856	1863	1864
dečki	?	45	39	17	40	14	59	15	22
deklice	?	58	53	72	89	43	117	63	48
skupaj	81	103	92	89	129	57	176	78	70

V povprečju je to šolo obiskovalo veliko več deklic kot dečkov. V obravnavanih letih 1830-1864 je šolo obiskovalo 794 otrok - od tega 543 deklic (68,4%) in 251 dečkov (31,6%). V navedenih podatkih niso vključena vsa leta obravnavanega časovnega obdobja, ampak samo vsako tretje leto, če je ohranjenost gradiva to dopuščala, sicer pa je časovni razmak med posameznimi leti veliko večji.

Kot vidimo, so na nedeljski slovenski šoli prevladovale deklice, medtem ko je bilo na mestni šoli ravno obratno. Za nadaljnje izobraževanje oziroma uveljavljanje je bilo namreč potrebno znanje nemščine - torej so poslali dečke v mestno šolo. Vendar ne smemo trditi, da je bila v tem času mestna šola samo nemška, saj je pouk potekal delno tudi v slovenskem jeziku - o čemer pričča dejstvo, da so od leta 1869 zahtevali, da se mora pouk na mestni šoli odvijati izključno v nemškem jeziku. Torej gre do tega leta v bistvu

za dvojezični pouk - vsaj kar se tiče nižjih razredov.

Prezreti ne smemo tudi podatka, da so to šolo obiskovali predvsem otroci kmečkih staršev iz celjske okolice. Tudi to govori v prid nedeljskemu pouku - saj so bili ti otroci med tednom zaposleni z delom na polju.

¹¹ Arhiv SŠM, fasc. 81

¹² Arhiv SŠM, fasc. 81.

Šoloobiskujoči dečki na nedeljski nadaljevalni šoli¹⁹

v letih:	1829	1837	1845	1852	1855	1864	1869
št. učencev	84	89	131	164	137	178	107

Šola je kot nedeljska delovala vse od leta 1829 pa do leta 1869 in bila v vseh teh letih kar dobro obiskana. Število šoloobiskujočih dečkov je vse do leta 1864 raslo, potem pa je naglo padalo. Leta 1864 je šolo obiskovalo 178 dečkov, pet let pozneje pa samo še 108. V naslednjem letu je bila šola verjetno ukinjena, saj je kot oblika izobraževanja preživela. Z osemletno šolsko obveznostjo je bilo predznanje učencev boljše in tudi samo strokovno šolstvo je postalo bolj zahtevno. 1878. leta so dečki dobili redno obrtno šolo.

Nedeljska privatna trgovska šola

Nedeljsko privatno trgovsko šolo za dečke je 1869. leta ustanovilo in v nadaljnjih letih tudi vzdrževalo posebno društvo trgovcev, ki je bilo ustanovljeno prav s tem namenom. Šola je bila privatna ustanova brez pravice javnosti in je usposabljala za trgovski poklic učence in praktikante trgovskega stanu.

Poročilo za leto 1876/77 navaja, da je šola imela en oddelek, ki ga je obiskovalo 12 učencev²⁰. Leta 1880 je imela šola dva²¹ in v šolskem letu 1891/92 tri oddelke, ki jih je obiskovalo 24 učencev. Jeseni 1892. leta je šola postala trirazredna trgovska nadaljevalna šola s statutom in učnim načrtom²².

¹⁹ Arhiv SŠM, fasc. 81 (za leti 1829 in 1837); ZAC, fond. MŠC, fasc. 6 in 7 - nav. sig.

²⁰ ZAC, fond Mestni šolski svet (MŠS), fasc. 4, sig. 4/37.

²¹ ZAC, fond MŠS, fasc. 5, sig. 5/29.

²² ZAC, fond MŠS, fasc. 7, sig. 7/14.

Aleš Gabrič
Sonja Anžič
Jože Suhadolnik
Primož Kuret
Lovorka Čoralić
Žarko Lazarević
Eva Holz
Ivanka Zajc Cizelj
Jože Smej
Martin Šteiner